

Δραματική Ποίηση, Σοφοκλέους Τραγωδία

1. Σκοποί διδασκαλίας

Με τη διδασκαλία της τραγωδίας επιδιώκεται:

- Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα ξεχωριστό και συναρπαστικό γραμματειακό είδος της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας που συνδυάζει, σε ενιαίο θέαμα ή ανάγνωσμα, τις τέχνες του λόγου, της μουσικής, της όρχησης και της σκηνογραφίας με τη δράση επί σκηνής των υποκριτών που υποδύονται τους ρόλους των ηρώων των δραματικών έργων.
- Να εντάξουν την τραγωδία στην ιστορική εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και να συνειδητοποιήσουν τη σχέση της με τα άλλα γραμματειακά είδη.
- Να γνωρίσουν τη δομή και τα μέρη της τραγωδίας (θεατρική διάσταση) και την αντιστοιχία τους με τα μέρη και τη διάρθρωση των σύγχρονων θεατρικών έργων.
- Να κατανοήσουν τα ποιοτικά στοιχεία που προσδιορίζουν την ουσία της, την πλοκή και εξέλιξη του μύθου, τις σκέψεις, τις ιδέες και το ήθος των δρώντων προσώπων, καθώς και την ποιότητα του λόγου τους.
- Να ασκηθούν στη διάκριση του ρόλου των συντελεστών της παράστασης μιας τραγωδίας (ποιητή, υποκριτών, χορού, χορηγού και θεατών).
- Να μπορέσουν ναιώσουν πότε ο ήρωας είναι τραγικό πρόσωπο και να διακρίνουν την έννοια της ύβρης, της άτης, της νέμεσης, του τραγικού, της τραγικής ειρωνείας και της “από της τραγωδίας ηδονής”.
- Να καταστούν ικανοί να αισθάνονται τη διαδικασία της κάθαρσης, που είναι ταυτόχρονα αισθητική απόλαυση και βαθύτατη ηθική ικανοποίηση από την αποκατάσταση της ηθικής τάξης.
- Να επισημάνουν το ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο γεννήθηκε η τραγωδία, που είναι «παιδί της δημοκρατίας».
- Να διαπιστώσουν τις επιδράσεις που άσκησε το αρχαίο ελληνικό δράμα σε μεταγενέστερους δραματογράφους, αξιοποιώντας κατάλληλα παράλληλα κείμενα.
- Να συλλάβουν τα διαχρονικά παιδευτικά μηνύματα της τραγωδίας και την ανταπόκρισή τους σε αιώνια υπαρξιακά προβλήματα του ανθρώπου, ώστε να τα μετουσιώσουν σε δυναμογόνα σπέρματα ζωής.
- Να γνωρίσουν, τέλος, έναν από τους τρεις μεγάλους τραγικούς της

αρχαιότητας, το Σοφοκλή, τη σχέση με τους ομοτέχνους του, αλλά και την προσφορά του στην εξέλιξη του συγκεκριμένου είδους και να εκτιμήσουν ιδιαίτερα τη δεξιοτεχνία του στην κατασκευή του δράματος, στη διαγραφή του ήθους των ηρώων του, στην πραγμάτωση του τραγικού και στον αριστοτεχνικό χειρισμό της γλώσσας.

2. Τα διδασκόμενα κείμενα

2.1 Αντιγόνη

2.1.1 Διδακτικοί στόχοι

Οι μαθητές στα πλαίσια μιας πολυεπίπεδης οπωσδήποτε ερμηνείας καλούνται:

- Να επισημάνουν το βασικό πρόβλημα της τραγωδίας, που δημιουργείται από τη στάση των ηρώων απέναντι στην οφειλόμενη τιμή προς τους νεκρούς.
- Να αποφύγουν την ερμηνεία της τραγωδίας σε επίπεδο σχηματικό και αφηρημένο - ιδεολογικό, ως σύγκρουση π.χ. γραπτών και άγραφων νόμων, πολιτείας και οικογένειας κ.ά.
- Να αισθανθούν ότι η τραγικότητα των προσώπων (ιδίως Κρέοντα και Αντιγόνης) προκύπτει από την προσωπική τους βούληση και επιλογή. Έτσι, η υβριστική για το νεκρό Πολυνείκη απόφαση του Κρέοντα, στενά δεμένη με το ενδιαφέρον του πολιτικού για την εξουσία του, τον φέρνει διαδοχικά και κλιμακωτά σε σύγκρουση με το Φύλακα, το Χορό, την Αντιγόνη, τον Αίμονα, τον Τειρεσία μέχρι την τελική συντριβή του. Αντίθετα, η αταλάντευτη επιμονή της Αντιγόνης να θάψει τον αδελφό της συνοδεύεται από την τόλμη να ακολουθήσει με αξιοπρέπεια τις συνέπειες της απόφασής της, που την οδήγησε στο σωματικό θάνατο αλλά και στην πανθομολογούμενη ηθική δικαίωση για την πράξη της.
- Να εκτιμήσουν τελικά τη στάση του Σοφοκλή απέναντι στην αξία των θεϊκών νόμων και στη συνακόλουθη ευσέβεια των ανθρώπων, την οποία θεωρεί ως δείγμα σωφροσύνης.

2.1.2 Διδακτέα Ύλη - Ενδεικτικός προγραμματισμός

ΚΑΤΑ ΠΟΣΟΝ ΜΕΡΗ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ
Εισαγωγή	9-23, 26-31		3
Πρόλογος	1-99		7
Α΄ Επεισόδιο	280-331	162-279	2 3
Α΄ Στάσιμο		332-383	1
Β΄ Επεισόδιο	441-581	384-440	1 11
Β΄ Στάσιμο		582-625	1
Γ΄ Επεισόδιο	635-780	626-634	12
Γ΄ Στάσιμο		781-943	2
Περιλιπτική απόδοση των στίχων 944-1353. Γενική θεώρηση			2
Σύνολο			46

2.2 Αίας

2.2.1 Διδακτικοί στόχοι

- Να γνωρίσουν οι μαθητές το αρχαιότερο από τα σωζόμενα δράματα του Σοφοκλή και να διακρίνουν τη δίπτυχη δομή του, καθώς ο θάνατος του Αίαντα συμβαίνει στο μέσον της τραγωδίας.
- Να διαπιστώσουν το ήθος του ήρωα, το υψηλό αίσθημα τιμής και αξιοπρέπειας, από το οποίο διαπνέεται και το οποίο τον οδηγεί στο θάνατο, μοναδική έξοδο από την κατασχύνη μιας ζωής στερημένης από την τιμή που του άξιζε.
- Να κατανοήσουν το γεγονός ότι ο ήρωας με το μεγαλείο και την υπέρβαση της μετριότητας προκαλεί τον φθόνο του θεού, αλλά δέχεται με αξιοπρέπεια τη θεόσταλη καταστροφή.
- Να αισθανθούν ότι η ισορροπία και η ηθική τάξη αποκαθίσταται στο τέλος με την απόδοση μεταθανάτιων τιμών στον Αίαντα από εχθρούς και φίλους.
- Να διερευνήσουν θέματα, όπως η δύναμη και ο ρόλος του θείου, η δύναμη αλλά και η αστάθεια της ανθρώπινης ύπαρξης, το πρόβλημα της ταφής των νεκρών, η αρνητική πλευρά του πολέμου (εξολοθρευτή της χαράς της ζωής).
- Να εκτιμήσουν και συσχετίσουν τον Αίαντα με την Αντιγόνη, ως προς συγκρίσιμες πλευρές τους.

3. Τα διδακτικά βιβλία

3.1 Σοφοκλέους Τραγωδία: *Αντιγόνη-Φιλοκτήτης*

Από τις δύο τραγωδίες, *Αντιγόνη* και *Φιλοκτήτης*, που περιέχει το διδακτικό βιβλίο, θα διδαχθεί κατά το σχολικό έτος 2002-2003 η *Αντιγόνη* ως εξής:

• **Εισαγωγή:**

1. Για την εισαγωγή θα αφιερωθούν **3** διδακτικές ώρες, για να ενημερωθούν οι μαθητές στο νέο γραμματειακό είδος, τους τραγικούς ποιητές και το έργο τους.
Θα διδαχθούν **αναλυτικά** τα κεφ. I, II, III, IV, V (σελ. 9-23) και οι σελ. 26-31.
Θα διδαχθούν **συνοπτικά** τα κεφ. VI: Οι πρόδρομοι των μεγάλων τραγικών και VII: Οι τρεις μεγάλοι τραγικοί.
2. Δεν είναι απαραίτητο να διδαχθούν όλα τα στοιχεία της εισαγωγής, πριν αρχίσει η ερμηνεία του κειμένου. Αρκετά στοιχεία της θα διδαχθούν κατά τη διάρκεια της ερμηνευτικής διαδικασίας, όταν γίνει λόγος γι' αυτά και στην κατάλληλη θέση.
3. Για τα **κατά ποσόν** και **κατά ποιόν** μέρη της τραγωδίας, το θέατρο και τους συντελεστές της παράστασης θα γίνει γενική μνεία στην αρχή και αναλυτικότερη παρουσίασή τους κατά τη διάρκεια της ερμηνείας, όταν διδάσκονται σημεία του κειμένου τα οποία προσφέρονται γι' αυτό.

• **Κείμενο:**

1. Οι ενότητες από το **πρωτότυπο** θα διδαχθούν με ρυθμό **14-16** στίχων σε κάθε διδακτική ώρα. Ενδείκνυται η χρήση της συνθετικής και αναλυτικής μεταφραστικής μεθόδου. Η πρώτη χρησιμοποιείται όπου το κείμενο είναι απλό και προσφέρεται σε άμεση πρόσληψη από τον μαθητή, ενώ η δεύτερη όπου είναι δυσκολότερο και απαιτεί αναλυτικότερη μορφολογική επεξεργασία.
2. Οι ενότητες από τη **μετάφραση** θα διδαχθούν, κατά κανόνα, με ρυθμό **60-70** στίχων σε κάθε διδακτική ώρα. Η διδασκαλία τους διέπεται από τις αρχές ερμηνείας κειμένου από μετάφραση.
3. Τα γλωσσικά σχόλια έχουν σκοπό να βοηθήσουν την κατανόηση του κειμένου και τη μεταφραστική διαδικασία. Περιορίζονται στα απολύτως απαραίτητα, δεδομένου ότι η κατανόηση του κειμένου δεν απαιτεί πάντα την πλήρη γραμματική και συντακτική ανάλυση.
4. Τα ερμηνευτικά σχόλια, τα οποία θα πρέπει να αξιοποιηθούν οπωσδήποτε, αναφέρονται στο σύνολο του έργου και παρουσιάζουν ενότητα ως προς την κατεύθυνση της ερμηνευτικής διαδικασίας είτε αυτή εφαρμόζεται στο πρωτότυπο μέρος της τραγωδίας είτε στο μεταφρασμένο. Άλλοτε επισημαίνουν το πρόβλημα, άλλοτε προκαλούν την περαιτέρω επεξεργασία και άλλοτε δίνουν αιχμές ερμηνείας. Άλλωστε τόσο η *Αντιγόνη* όσο και ο *Φιλοκτήτης* είναι πολυεπί-

πεδα κείμενα και προσφέρονται σε πολλαπλές αναγνώσεις, ανάλογα με τα ερμηνευτικά «κλειδιά» στα οποία στηρίζεται ο διδάσκων (βλ. “Η διδασκαλία της δραματικής ποίησης από μετάφραση”, Κ. Γεωργουσόπουλου, περ. *Νέα Παιδεία*, τ. 6).

5. Οι ασκήσεις είναι ερμηνευτικές κυρίως, αλλά και λεξιλογικές-σηματολογικές, γραμματικές, συντακτικές. Όλες είναι ενδεικτικές και ο καθηγητής τις αξιοποιεί κατά την κρίση του ή κατασκευάζει άλλες ανάλογες.
6. Η γενική θεώρηση αναφέρεται στο σύνολο κάθε τραγωδίας. Θέτει προβλήματα και ερωτηματικά με τα οποία οι μαθητές θα αξιολογήσουν το έργο συνολικά από άποψη ιδεολογική και μορφολογική. Θα διατεθούν γι’ αυτήν 2 διδακτικές ώρες.
7. Το επίμετρο περιλαμβάνει κείμενα που αναφέρονται στην τραγωδία γενικά και σε κάθε τραγωδία ειδικότερα. Μπορούν να αξιοποιηθούν με σχολιασμένη ανάγνωση κατά τη διδασκαλία των προσφερόμενων διδακτικών ενοτήτων ή με κατ’ οίκον εργασίες κατά τη διάρκεια της ερμηνευτικής διαδικασίας ή κατά τη γενική θεώρηση του έργου.
8. Το λεξικό βασικών θεατρικών όρων έχει ενημερωτικό και κυρίως χρηστικό χαρακτήρα για τους μαθητές.
9. Τέλος, κατά τη διδασκαλία της *Αντιγόνης* είναι δυνατό να γίνουν διαθεματικές συνδέσεις με το *Φιλοκτήτη* (π.χ. Σοφ. *Αντ.* 1-10 - *Φιλ.* 251-259, *Αντ.* 542-555 - *Φιλ.* 1209-1217, *Αντ.* 615 - *Φιλ.* 504-506, *Αντ.* 738 - *Φιλ.* 386-387).

3.2. Σοφοκλέους Τραγωδία: *Οιδίπους Τύραννος-Αίας*

- Το διδακτικό βιβλίο περιέχει σε μετάφραση τις δύο τραγωδίες *Οιδίπους Τύραννος* και *Αίας*. Έχει σκοπό να φέρει τους μαθητές σε επαφή με μια ακόμη τραγωδία του Σοφοκλή.
- Η συνολική παρουσίαση και ανάγνωση χαρακτηριστικών σελίδων - περικοπών γίνεται με τρόπο που να αναδεικνύονται οι ιδιαίτεροι στόχοι κάθε τραγωδίας. Για το σχολικό έτος 2002-2003 θα διατεθούν έξι (6) διδακτικές ώρες για τη διδασκαλία του *Αίαντα*.

4. Ειδική μεθοδολογική οδηγία

- Η οργάνωση και η μέθοδος διδασκαλίας πρέπει να εξασφαλίζει την ενεργητική συμμετοχή των μαθητών στη διαδικασία πρόσκτησης του διδακτικού αγαθού. Παράλληλα είναι ανάγκη να ασκεί την κριτική τους ικανότητα και να διευκολύνει την προσωπική τους επικοινωνία με το κείμενο, ώστε να κατανοούν το δραματικό λόγο και να προσεγγίζουν ερμηνευτικά τα βασικά στοιχεία του δράματος που δεν είναι άλλα από τα **κατά ποσόν** και **κατά ποιόν μέρη** της τραγωδίας.
- Τα **κατά ποσόν μέρη** αποκαλύπτουν την τυπική διάρθρωση της τραγωδίας. Καθένα από αυτά συνιστά ευρύτερη διδακτική ενότητα, ανεξάρτητα από τις ώρες διδασκαλίας.

- Τα **κατά ποιόν μέρη** κατευθύνουν τη διδασκαλία στην εξέταση συγκεκριμένων αιτημάτων, πάνω στα οποία οργανώνεται η ερμηνευτική προσέγγιση.
- Η παρακολούθηση της εξέλιξης του δραματικού **μύθου** αποκαλύπτει την πλοκή του έργου, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο ο ποιητής μεταπλάθει τον αρχικό μύθο. Η επιτυχημένη δραματική σύνθεση, χωρίς να εκτρέπεται από το βασικό θεματολογικό πυρήνα του μύθου, μορφοποιείται σε συγκεκριμένη λογοτεχνική φόρμα, που είναι δημιουργήμα της ποιητικής έμπνευσης του συγγραφέα.
- Το **ήθος** των ηρώων παρακολουθείται σε όλη την ανάπτυξη του έργου. Προκύπτει από συγκεκριμένες κειμενικές αναφορές, εξετάζεται και κρίνεται με κριτήρια της εποχής του.
- Η **λέξη** αποκαλύπτει το λογοτεχνικό χαρακτήρα του έργου, ο οποίος λειτουργεί παράλληλα με τη θεατρική διάσταση. Λογοτεχνικά στοιχεία, όπως η περιγραφή, ο διάλογος, ο μονόλογος, η διήγηση, η δραματική αφήγηση, ο όρκος, οι επικλήσεις, οι παρομοιώσεις, οι εικόνες, οι μεταφορές, τα δίσσημα, οι αποσιωπήσεις, οι τραγικές ειρωνείες επισημαίνονται και εξετάζονται παράλληλα με την ερμηνευτική προσέγγιση του περιεχομένου.
- Ο θεατρικός λόγος είναι μεστός από ιδεολογικές θέσεις και εκτιμήσεις, στοιχεία που αποτελούν τη **διάνοια** του έργου. Η διδακτική διαδικασία αποκαλύπτει και σχολιάζει αυτά τα στοιχεία, αλλά μέσα στο πλαίσιο της φυσικής τους δράσης και της κατανομής τους σε αντίστοιχους χαρακτήρες.
- Η τραγωδία όμως είναι κυρίως θέατρο, μολονότι ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του (VI, 19) υποβαθμίζει κάπως αυτή τη διάσταση παρατηρώντας: *«ή δὲ ὄψις ψυχαγωγικόν μὲν, ἀτεχνότατον δὲ καὶ ἥκιστα οἰκείον τῆς ποιητικῆς. Ἢ γὰρ τῆς τραγωδίας δύνამις καὶ ἄνευ ἀγώνος καὶ ὑποκριτῶν ἔστιν»*. Γι' αυτό και κάθε φορά πρέπει να επισημαίνεται η **ὄψη**. Ο διδάσκων δεν πρέπει να παραλείπει να επισημαίνει κατά περίπτωση τον χώρο, τα στοιχεία σκευής και τις έμμεσες σκηνοθετικές αναφορές του ποιητή.
- Το **μέλος** αποτελούσε σημαντικότερη επένδυση του λόγου και της δράσης, αλλά για το στοιχείο αυτό έχουμε στη διάθεσή μας ελάχιστα στοιχεία.
- Όλα αυτά τα στοιχεία δεν εμφανίζονται απαραίτητα ούτε στον ίδιο βαθμό σε όλες τις διδακτικές ενότητες. Ανήκει στη δεξιοτεχνία του καθηγητή η ιδιαίτερη και επιλεκτική ή εναλλακτική αξιοποίησή τους.
- Η εκπόνηση από τους μαθητές **συνθετικών δημιουργικών εργασιών** ενδείκνυται ιδιαίτερα κατά τη διδασκαλία σε γενικές γραμμές (μέσα σε 6 ώρες) της τραγωδίας **Αίας**. Γι' αυτό:
  - Έγκαιρα, μετά τους πρώτους μήνες του σχολικού έτους, σε συνεννόηση και με την καθοδήγηση του καθηγητή, μπορούν να αναλάβουν ομαδικές εργασίες, για να παρουσιάσουν επιμέρους θέματα ή πτυχές μίας τραγωδίας ή συγκριτικές εργασίες για περισ-

σότερες από μία τραγωδίες κ.ά.

- Μπορούν επίσης, πάντοτε σε προαιρετική βάση, να αναλάβουν την προετοιμασία μίας παράστασης τραγωδίας ή άλλου θεατρικού έργου, στο πλαίσιο εμπράγματης σπουδής της θεατρικής διάστασης και της σκηνικής οικονομίας των διδασκόμενων δραματικών έργων.

5. Δείγματα ερμηνευτικής προσέγγισης

Στα δείγματα ερμηνείας των συγκεκριμένων ενοτήτων που ακολουθούν αναφέρονται επιγραμματικά τα στάδια της ερμηνευτικής εργασίας. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στη φυσική και ελκυστική αξιοποίηση των πληροφοριών, στο πλαίσιο μιας ζωντανής και βιωματικής διδασκαλίας. Μια τέτοια διδασκαλία είναι προϊόν της προσωπικής συμμετοχής και της παιδαγωγικής εμπειρίας του καθηγητή.

1^ο Δείγμα: Σοφοκλέους Αντιγόνη: (Μονόλογος της Αντιγόνης, στ. 446-464, από το **πρωτότυπο**)

I. Σύνδεση με τα προηγούμενα - Αφόρμηση

Σύνδεση με τα προηγούμενα (κείμενο από μετάφραση).

Οι ερωτήσεις εστιάζονται:

- στη διαγραφή του ήθους του φύλακα, όπως αυτό προκύπτει από τον περιγραφικό μονόλογό του (σύγκριση με το ήθος της Αντιγόνης, Ήρωας-αντιήρωας).
- στην περιγραφή του φυσικού φαινομένου και στη σκοπιμότητά του.
- στις απόψεις για τη δεύτερη ταφή που επιχειρεί η Αντιγόνη.
- στην αλλαγή της σκηνής με την αποχώρηση του Φύλακα.

II. Στόχοι της Ενότητας

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τις διαφορετικές αντιλήψεις Κρέοντα-Αντιγόνης σχετικά με την ταφή του Πολυνείκη.
2. Να εκτιμήσουν την αποφασιστικότητα της Αντιγόνης, η οποία υπερασπίζεται τους θεϊκούς νόμους και με θυσία της ζωής της.
3. Να θαυμάσουν στο πρόσωπο της Αντιγόνης όλους εκείνους που για λόγους αρχών ήρθαν σε σύγκρουση με την εξουσία.
4. Να απολαύσουν τις υφολογικές διακυμάνσεις του λόγου της ηρωίδας, η οποία χρησιμοποιεί υψηλούς τόνους κατά την προάσπιση του θεϊκού νόμου και λεπτότατα ειρωνικούς, για να υποτιμήσει τη διαταγή του Κρέοντα.

III. Παρουσίαση νέου - καθορισμός θέματος

Η παρουσίαση γίνεται είτε από τον διδάσκοντα είτε από μαθητή που έχει την ικανότητα της σωστής, καθαρής και παραστατικής ανάγνωσης.

Το θέμα: Η Αντιγόνη ομολογεί ότι έθαψε τον Πολυνείκη, για να μείνει πιστή στους θεϊκούς νόμους της ταφής των νεκρών.

IV. Διάρθρωση της Ενότητας

Η ενότητα διαρθρώνεται σε δύο μέρη:

- στη σύντομη ανακριτική διαδικασία, στην οποία υποβάλλει ο Κρέων την Αντιγόνη (στ. 446-449) και
- σε μέρος της απολογίας της Αντιγόνης (στ. 450-464)

Η Αντιγόνη δηλώνει γιατί αγωνίζεται
(στ. 450-457)

και είναι έτοιμη να πεθάνει
(στ. 458-464)

V. Επεξεργασία

1^η Υποενότητα (446-449)

- **Γλωσσικές επισημάνσεις:**

⇒ **ἤδησθα** (ρ. *οἶδα*): να υπομνησθεί η κλίση του ρ. σε Ενεστώτα και Παρατατικό και από τα ομόρριζα να επισημανθούν τα: *ἴστωρ, ἱστορία, εἰδήσεις, εἰδήμων* ή τα ν.ε.: εἶδος, ειδικός, ειδικότητα.

⇒ **κηρυχθέντα**: κτηγμ. μτχ. από το *ἤδησθα* και από τη μετοχή το *μὴ πράσσειν* ως υποκ. του απροσώπου *κηρυχθέντα*.

οὐκ ἔμελλον (ενν. *εἰδέναι*: αντικ.).

- **Ερμηνευτικά**

Η σκηνή αλλάζει. Με την αποχώρηση του φύλακα από την αριστερή πάροδο ο Κρέων και η Αντιγόνη μένουν μόνοι στο λογείο. Η σύγκρουση είναι αναπόφευκτη.

Η ξεκάθαρη διατύπωση του ερωτήματος υποβάλλει και την αυτονόητη ξεκάθαρη απάντηση. Ο Κρέων διερευνά την περίπτωση άγνοιας της διαταγής. Η Αντιγόνη καθιστά σαφές ότι η επιλογή της ταφής είναι συνειδητή πράξη, που την ανέλαβε με όλες τις αναμενόμενες συνέπειες. Αυτό προοικονομεί τη γρήγορη εξέλιξη του μύθου (πλοκή-έντονη δράση).

Η ερώτηση του Κρέοντα: *καὶ δῆτ' ἐτόλμας τούσδ' ὑπερβαίνειν νόμους* διατυπώνεται «κατά το εἰκός και το αναγκαίον», γιατί ο βασιλιάς εκπλήσσεται από την τόλμη, το θράσος και τη διάθεση -όπως νομίζει της Αντιγόνης να τον αμφισβητήσει, περιφρονώντας τη διαταγή του. Όμως το κίνητρο της Αντιγόνης είναι άλλο, κάτι που υποβάλλει την αίσθηση της τραγικής πλάνης.

Η αδιόρατη απειλή κατά της ζωής της Αντιγόνης γεννά στις ψυχές των θεατών συναισθήματα *έλεου και φόβου*.

- **Μετάφραση**

- 2^η Υποενότητα (450-464)

- α. (στ. 450-457)

- **Γλωσσικές επισημάνσεις**

- ⇒ **ξύνοικος** (<ξύν+οϊκέω).

- σθένειν** (ρ.σθένω<σθένος): ομόρριζα: **σθενόω, σθεναρός, άσθενής, άσφαλή (ά+σφάλλω)**: το επίθετο: **ό, ή άσφαλής, τό άσφαλές**, ομόρριζα: **άσφάλεια, έπισφαλής, σφάλμα**, κ.ά.

- ύπερδραμείν** (ρ. **ύπερτρέχω**): η χρήση του ρήματος από τους αγώνες δρόμου. Συνώνυμα (του απλού τρέχω): **θέω, έλαύνω, δρόμον ποιούμαι** κ.ά. Το ρ. **ύπερτρέχω** συντάσσεται συνήθως με σύστοιχο αντικείμενο (π.χ. **δρόμον, θήμα, άγώνα** κ.ά.).

- ⇒ **τών (κάτω) θεών**: γεν. αντικειμ. στο **ξύνοικος**.

- Δίκη**: επξγ. στο **ξύνοικος**.

- τοσοῦτον.....•στε**: σχήμα υπόστασης.

- στε ύπερδραμείν**: συμπερασματική απαρεμφατική πρόταση που δηλώνει το δυνατό. [Χαρακτηριστικό είναι ότι στο **ύπερθαίνειν** του Κρέοντα η Αντιγόνη αντιτάσσει το **ύπερδραμείν**.]

- (σε)**: υποκ. των απαρεμφάτων.

- όντα (=εί και εί)**: εναντιωματική μτχ.

- έξ ότου (=έξ ο•τινος) έφάνη**: πλάγια ερωτημ. πρότ., αντικ. του **οίδεν**.

- **Ερμηνευτικά**

- Η εννοούμενη καταφατική απάντηση στην ερώτηση του **Κρέοντα (ναί, έτόλμων ύπερθαίνειν τούσδε νόμους)** δίνεται με θεατρικό τρόπο (νεύμα της κεφαλής-σχήμα αποσιώπησης).

- Την απάντησή της η Αντιγόνη αιτιολογεί με υπαινικτική διατύπωση: χωρίς να πει τι επιτρέπουν και τι απαγορεύουν οι νόμοι των θεών για την ταφή των νεκρών, αρκείται να δηλώσει:

- α. ότι οι νόμοι του Κρέοντα δεν έχουν θεϊκή προέλευση.

- β. ότι ως νόμοι ανθρώπινοι μειονεκτούν σε δύναμη και κύρος από τους νόμους των θεών.

- Η απόφασή της λοιπόν, να παραβεί τη διαταγή του Κρέοντα και να θάψει τον Πολυνείκη απαγορεύεται από την πίστη και την αφοσίωσή της στους αιώνιους θεϊκούς νόμους.

- Αυτονόητο είναι και το συμπέρασμα ότι οι ανθρώπινοι νόμοι δεν επιτρέπεται να διαφοροποιούνται από τους νόμους των θεών (πρβλ. και Bowra, *Οι Τραγωδίες του Σοφοκλή - Αντιγόνη, Οιδίπους Τύραννος*, μετάφ. Αικ. Τσοτάκου-Καρβέλη, σελ. 58).

- β. (στ. 458-464)

• **Γλωσσικές επισημάνσεις:**

⇒ **ἔμελλον**: το ρ. παίρνει διπλή αύξηση: *ἔμελλον* και *ἤμελλον*, όπως και το *βούλομαι*. Η αύξηση *η* είναι μετακλασική και σχηματίστηκε αναλογικά προς το ρ. *ἐθέλω*.

δεύσασα: το άχρηστο ρ. *δεῖδω* απαντά στον Όμηρο· στους Αττικούς συγγραφείς ο παρακ. *δέδοικα* ή *δέδια* έχει σημασία ενεστώτα.

ομόρριζα: *δέος, δειλός, άδειής, δεισιδαίμων* (= αυτός που φοβάται το θεό).

δίκην δώσειν: το *δίκην δίδωμι* έχει πολλές συντάξεις: *δίκην δίδωμί τινι, αντί τινος, έκ τινος, υπό τινος* (=παρέχω την εκ του νόμου ικανοποίηση σε κάποιον, τιμωρούμαι από κάποιον). Στον πληθ.: *δίκας δίδωμι* σημαίνει δέχομαι να υποβληθώ σε δίκη. Το αντίθετο: *δίκην λαμβάνω παρά τινος* σημαίνει: παίρνω τη νόμιμη ικανοποίηση από κάποιον, τιμωρώ κάποιον.

καθανών (αντί *καταθανών*): το σύνθετο ρ. *καταθνήσκω* έχει την ίδια σημασία με το απλό *άποθνήσκω*. Στον αόρ. β' και στον παρακείμεν.: είμαι νεκρός.

⇒ **τούτων**: γεν. της αιτίας από το *δίκην δώσειν*.

(οὐδενός) άνδρός: γεν. υποκ. στο *φρόνημα*.

θανουμένη: κτηγρμ. μτχ. στο υποκ. από το *έξήδη*.

κεί μη οὐ προκήρυξας: εναντιωματική πρότ.

ώς έγώ (ενν. ζώ): αναφορ. παραβολ. πρότ.

• **Ερμηνευτικά**

Το δίλημμα της Αντιγόνης είναι: Ποιον νόμο ν' ακολουθήσει και ποιον να παραβεί. Με όποιον, πάντως, κι αν συμμορφωνόταν, τα κέρδη και οι ζημιές θα ήταν αναπόφευκτα. Στην περίπτωση παράβασης του ανθρώπινου νόμου, ανθρώπινες και παροδικές θα ήταν και οι επιπτώσεις· στην άλλη περίπτωση το κέρδος ή η ζημιά θα ήταν αιώνια. Η Αντιγόνη, επειδή είναι απόλυτα πεπεισμένη για τη σωστή επιλογή, ακολουθεί αταλάντευτα την επιταγή του θεϊκού νόμου.

Τονίζονται ακόμη:

- η τόλμη και η αλύγιστη αποφασιστικότητα της Αντιγόνης (στοιχεία ήθους)
- η περιφρόνηση προς το θάνατο από μια γυναίκα που βρίσκεται στην όμορφη ηλικία της νιότης.
- η πεποίθηση για την αιωνιότητα της ύπαρξης σε συσχετισμό με το πεπερασμένο της ανθρώπινης φύσης.
- η αντίληψη ότι ο θάνατος είναι προτιμότερος από μια βασανισμένη ζωή.
- Υποβάλλεται, επίσης, και η έννοια ότι η Αντιγόνη είχε σαφή γνώση των συμφορών που έπληξαν την οικογένεια των Λαβδακιδών· και ως συνειδητοποιημένη, έστω και ακούσια, συμμετοχος βιώνει την τραγικότητα αυτής της κατάστασης.

- **Μετάφραση**

VI. Ανακεφαλαίωση

- Επανάληψη των βασικών στοιχείων της ενότητας
- Μετάφραση ολόκληρης της ενότητας από 1-2 μαθητές
- Ελεύθερη απόδοση από λογοτεχνικές μεταφράσεις

VII. Εποπτικά μέσα

Είναι δυνατόν να γίνει χρήση έγχρωμων διαφανειών, φωτογραφιών ή άλλων εικόνων από παραστάσεις του έργου (π.χ. Εθνικού θεάτρου) ή ζωγραφικούς πίνακες.

- Είναι ανάγκη, τέλος, να επισημανθούν ορισμένα σκηνοθετικά στοιχεία, π.χ. η στάση του Κρέοντα (έκπληξη, οργή, αγανάκτηση), η στάση και η έκφραση της Αντιγόνης (κινήσεις, τόνος της φωνής, ειρωνεία κ.ά).
- Μπορεί να αξιοποιηθεί κατάλληλα η βιντεοταινία με τίτλο «Αρχαίο Ελληνικό Θέατρο» που θα αποσταλεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στα σχολεία σύντομα.

VIII. Ασκήσεις

1. Με ποια επιχειρήματα η Αντιγόνη προσπαθεί να στηρίξει την απόφασή της να παραβεί τη βασιλική διαταγή και να θάψει τον Πολυνείκη;
2. **άλλ άεί ποτε ζή ταύτα.** Η Αντιγόνη αναφέρεται στους άγραφους θεϊκούς νόμους. Να σχολιάσετε τα λόγια της, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στο νόμο για την ταφή των νεκρών.
3. Πώς διαγράφεται το ήθος της Αντιγόνης μέσα στο συγκεκριμένο απόσπασμα;
4. Ποιες σκηνοθετικές οδηγίες θα δίνετε στους ηθοποιούς που θα υποδύονταν τα δύο πρόσωπα της σκηνής;
5. Να συμπληρώσετε στον παρακάτω πίνακα τα απαρέμφατα και τις μετοχές στους άλλους χρόνους:

Ενεστώς	Μέλλον	Αόριστος	Παρακείμενος
		<i>κηρυχθέντα</i>	
<i>υπερβαίνειν</i>			
		<i>υπερδραμείν</i>	
	<i>δώσειν</i>		
		<i>κατ(α)θανών</i>	

6. Να μεταφέρετε στην ίδια πτώση (γένος και πρόσωπο) του άλλου αριθμού τις αντωνυμίες: **σύ, μοι, τούσδε, τάδε, ούδενός, ότου, σά.**
7. **έν θεοίσι, έν (πολλοίσι) κακοίς:** Να χαρακτηρίσετε το είδος καθενός προσδιορισμού, τη σημασία του και τον τρόπο απόδοσής του στα νέα ελληνικά.
8. **εί δέ του χρόνου....λέγω.** Να χαρακτηρίσετε τον υποθετικό λόγο

(πώς εισάγεται, πώς εκφέρεται, τι δηλώνει).

ΙΧ. Παράλληλα κείμενα

1. Σοφοκλέους, *Αίας* 1332-1345
2. Σοφοκλέους, *Οιδίπους Τύραννος* 863-887
3. Θουκυδίδου, *Ιστορία* 2,37

2^ο Δείγμα: Σοφοκλέους Αντιγόνη:
(Α' στάσιμο, στ. 332-375, από **μετάφραση**)

I. Σύνδεση με τα προηγούμενα - Αφόρμηση

- Σύνδεση με το πρώτο επεισόδιο: αναφέρονται το κήρυγμα του Κρέοντα, η είδηση της ταφής, η ένταση και η συναισθηματική φόρτιση των θεατών και των ηρώων. Το βαθυστόχαστο τραγούδι του χορού ηχεί την ώρα που έχει εξαπολυθεί άγριο ανθρωποκνηγητό για τη σύλληψη του δράστη.
- Υπενθυμίζονται ακόμη στους μαθητές και τα «θεατρικά στοιχεία»: η τυπική διάταξη της τραγωδίας και ο ρόλος του χορού, η όρχηση και το μέλος του, η αποχώρηση του Κρέοντα, η εναλλαγή των διαλογικών και λυρικών μερών του έργου.

II. Στόχοι της Ενότητας

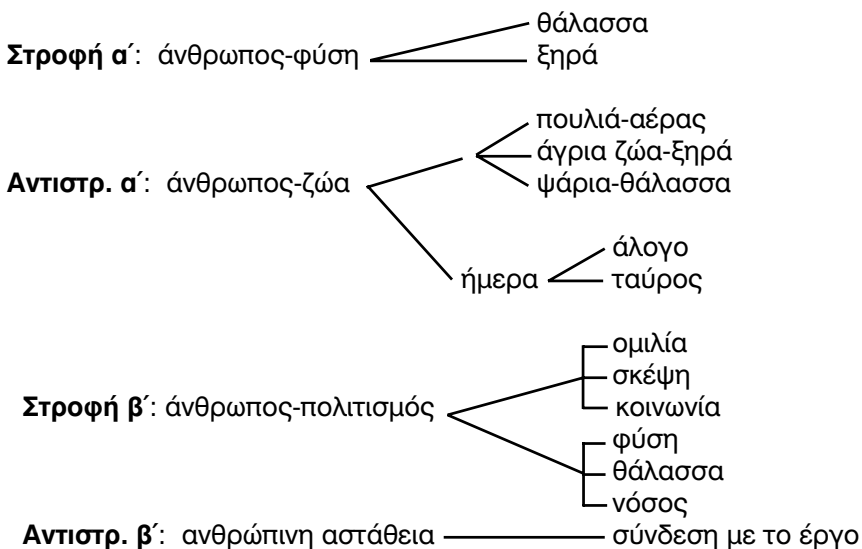
1. Να συνδέσουν οι μαθητές το στάσιμο με την εξέλιξη της υπόθεσης και να συνειδητοποιήσουν τη δραματική λειτουργικότητά του.
2. Να συλλάβουν την ποιητική ανθρωπολογία του Σοφοκλή, μέσα από τις θετικές και αρνητικές θέσεις και εκτιμήσεις του χορού για τη φύση του ανθρώπου.
3. Να αποκρυπτογραφήσουν μέσα από το περιεχόμενο του χορικού τις ιδέες και τα πνευματικά ρεύματα της εποχής του.
4. Να αποκαλύψουν και να χαρούν τον λυρικό χαρακτήρα του στασίμου.

III. Παρουσίαση νέου - καθορισμός θέματος

Το θέμα: Η δεινότητα του ανθρώπου (το θέμα εντοπίζεται με συζήτηση).

IV. Διάρθρωση

Η διάρθρωση ακολουθεί τον τυπικό χαρακτήρα των στασίμων.

Το χορικό ουσιαστικά χωρίζεται σε δύο νοηματικές ενότητες:

α) Η πολιτιστική πορεία του ανθρώπου

β) Η τραγική μοίρα του ανθρώπου: σύνδεση με το έργο.

Οι απόψεις των ερμηνευτών διαφοροποιούνται ως προς το περιεχόμενο του στασίμου. Αναφέρονται ενδεικτικά οι τίτλοι που αποδίδονται στο στάσιμο:

α) Ύμνος στο μεγαλείο του ανθρώπου.

β) Θριαμβευτικό άσμα του πολιτισμού

γ) Προβληματισμός πάνω στην τραγική μοίρα του ανθρώπου.

V. Ανάπτυξη - Ανάλυση

- Η **α' στροφή** αρχίζει με αποφθεγματική διατύπωση για τη *δεινή* (θαυμαστή) φύση του ανθρώπου. Η υπερθετική μάλιστα *δεινότητα* του ανθρώπου δεσπόζει σε όλο το χορικό (πρβλ. Αισχ. *Χοηφόροι* 585-586). Η δεινότητα αυτή εκδηλώνεται με την απόλυτη ανθρώπινη κυριαρχία πάνω στο φυσικό χώρο και μάλιστα στα βασικά του στοιχεία (θάλασσα-ξηρά). Η κυριαρχία αυτή είναι αποτέλεσμα σκληρής και αδιάκοπης ανθρώπινης προσπάθειας που αισθητοποιείται από τον ποιητή με έντονη εικονοπλασία, φορτισμένη από ενεστωτικά ρήματα και σύνθετα επίθετα.
- Στην **α' αντιστροφή** υμνείται η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στο ζωικό βασίλειο: ο άνθρωπος υποτάσσει και εξημερώνει τα άγρια ζώα. Στην ουσία η εικονοπλασία του ποιητή εξακτινώνεται από το **περιφραδής άνθρωπος** (τετραπέρατο) που αποτελεί βαθύτατη έκφραση

θαυμασμού όχι πια στην τόλμη αλλά στην επινοητικότητα του ανθρώπου.

- Στη **β' στροφή** το περιεχόμενο του στασίμου μεταπίπτει στο χώρο των κοινωνικών και πνευματικών κατακτήσεων του ανθρώπου που τιθασεύει τα πάθη και τις παρορμήσεις του, αυτοδεσμεύεται και δημιουργεί θεσμούς και αξίες. Πλάθει τη γλώσσα, οργανώνει την κοινωνία, αντιμετωπίζει τη φύση, πολεμά την αρρώστια. Συνεχώς **«παντοπόρος», «άπορος»** σε τίποτα.

Μόνο μπροστά στο θάνατο ο κραταιός αποδεικνύεται ανίσχυρος, αδύναμος να διασπάσει το χρονικό όριο που περιορίζει την εφήμερη ζωή του.

Η έντονη εικονοπλασία του ποιητή αποτυπώνει όλη την εξελικτική πορεία του ανθρώπου όχι χρονολογικά αλλά κατά σειρά σπουδαιότητας. Εκφράζεται παράλληλα όλη η πολιτιστική έκρηξη στη φιλοσοφία, στην τέχνη, στην επιστήμη, στη νομοθεσία κλπ., όπως αυτή διαγράφεται τον 5^ο π.Χ. αι.

Το θέμα άλλωστε της πολιτιστικής πορείας του ανθρώπου είναι συνηθισμένο στα αρχαία κείμενα (πρβλ. Ησίοδ. *Έργα και Ημέραι* 100-201, Αισχ. *Προμ. Δεσμ.* 442-506, Ευρ. *Ικέτιδες* 195 κ.ε., Πλάτ. *Πρωταγόρας* 321c κ.ε.).

- Η **β' αντιστροφή** επαναφέρει το χορικό βαθμιαία στην υπόθεση του έργου. Αδύνατο σημείο του ανθρώπου δεν είναι μόνο ο θάνατος αλλά και η ηθική του αστάθεια, ο εσωτερικός του διχασμός που τον καθιστά τραγική ύπαρξη. Η επινοητικότητα και η τόλμη τον οδηγούν στην ασέβεια των θείων και ανθρωπίνων νόμων. Έτσι το χορικό επανέρχεται στο δράμα, καθώς ο χορός εναγώνια αναζητεί ποιος είναι ο **υψίπολις** και ποιος ο **άπολις**. Ο Κρέων ή η Αντιγόνη; Οι ερμηνευτές διχάζονται.

Τα λόγια του χορού αναφέρονται άμεσα στον άγνωστο δράστη της ταφής, δεν παύουν όμως να αφορούν και τον Κρέοντα. Εύστοχα έχει παρατηρηθεί ότι «οι γέροντες μιλούν για τον άγνωστο ένοχο που κυνηγιέται από το φύλακα και τους ομοίους του με λόγια που ταιριάζουν πολύ καλύτερα στον αληθινό ένοχο της ανωμαλίας, δηλαδή στον ίδιο τον Κρέοντα» (*Αντιγόνη*, Γ. Ανδρεάδη).

Έτσι ο αρχικός θαυμασμός για την επινοητικότητα και τη σοφία του ανθρώπου μεταπίπτει βαθμιαία σε προβληματισμό και περίσκεψη για τον εσωτερικό του διχασμό και την ηθική του αστάθεια.

VI. Ανακεφαλαίωση

- Το **α'** στάσιμο ανήκει στα *κατά ποσόν μέρη* της τραγωδίας. Έχει τυπική διάταξη και αποτελείται από δύο στροφές και δύο αντιστροφές.
- Νοηματικά το **α'** στάσιμο είναι ένας ύμνος στην επινοητικότητα του ανθρώπου, που έχει όμως αξία, όταν συνοδεύεται από την υπακοή στους θείους και ανθρωπίνους νόμους. Έτσι βαθμιαία ο αρχικός

γενικός χαρακτήρας του μεταπίπτει στο συγκεκριμένο ηθικό δίλημμα του έργου.

- Παράλληλα ο λυρισμός του στασίμου αποφορτίζει τους θεατές από την ένταση του ά επεισοδίου και τους προετοιμάζει για όσα πρόκειται να παρακολουθήσουν.

VII. Ασκήσεις

1. Να εντοπίσετε τις ομοιότητες και τις διαφορές του ά στασίμου της *Αντιγόνης* με το πρώτο στάσιμο των *Χοηφόρων*.
2. Από ποια στοιχεία του κειμένου αποδεικνύεται ο λυρικός χαρακτήρας του στασίμου;
3. **Συνθετική εργασία:** Στα παρακάτω αποσπάσματα των αρχαίων ελληνικών κειμένων καταγράφεται η πολιτιστική πορεία του ανθρώπου. Να τα διαβάσετε και να εκθέσετε τα συμπεράσματά σας σε ένα μικρό δοκίμιο:
  - α. Ησιόδου. *Έργα και Ήμέραι*, στ. 109-201.
  - β. Ευριπίδη *Ίκέτιδες*, στ. 195 κ.ε.
  - γ. Αισχύλου *Προμηθεύς Δεσμώτης*, στ. 448-506.

VIII. Παράλληλα κείμενα

Αισχύλου, *Χοηφόροι* στ. 585-601.

II. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΜΑΘΗΜΑ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΩΡΕΣ/ΕΒΔ.
I. Αρχ. Ελλ. Γλώσσα (Θεματογραφία)	Σεπτ. - Μάιος	1
II. Αρχ. Ελλ. Γραμμ.	Σεπτ. -Μάιος	2
A. (Ρητορικά Κείμενα)	Σεπτ. - Φεβρ.	2
1. Λυσίας: Υπέρ Μαντιθέου		
2. Δημοσθένης: Περί Ροδίων Ελευθερίας		
3. Ισοκράτης: Περί Ειρήνης		
B. Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση	Μάρτιος- Μάιος	2

Σημείωση:

- Το πρόγραμμα της θεωρητικής κατεύθυνσης της Β΄ τάξης των Ημερησίων Λυκείων εφαρμόζεται και στη Θεωρητική Κατεύθυνση της Γ΄ τάξης των **Εσπερινών Ενιαίων Λυκείων**.

Ι. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ (Θεματογραφία)

1. Περιεχόμενο

Για τους μαθητές της θεωρητικής κατεύθυνσης η ενίσχυση της γλωσσικής τους κατάρτισης μπορεί να έχει διπλή μορφή και, επομένως, δύο ειδών περιεχόμενο:

1. σύνθετη γλωσσική, λεξιλογική και μεταφραστική άσκηση επί αγνώστου σε αυτούς αρχαιοελληνικού πεζού κειμένου της αττικής διαλέκτου.

Τα αποσπάσματα που προορίζονται γι' αυτή την άσκηση επιλέγονται ελεύθερα από τους διδάσκοντες, ανάλογα με το επίπεδο γλωσσικής κατάρτισης των μαθητών τους και, οπωσδήποτε, κλιμακούμενα ως προς τη δυσκολία από την αρχή της Β' τάξης προς το τέλος της Γ' τάξης.

2. Συμπληρωματική διδασκαλία ορισμένων γραμματικών φαινομένων, των οποίων η γνώση κατά την κρίση του καθηγητή δεν έχει εμπεδωθεί, ή ορισμένων σπανιότερων φαινομένων, όπως π.χ.

- συνηρημένα ονόματα της 1^{ης} και 2^{ης} κλίσης (ουσιαστικά και επίθετα)
- αττικόκλιτα ονόματα
- αριθμητικά (ουσιαστικά, επίθετα, επιρρήματα)
- σπανιότεροι αόριστοι β' βαρυτόνων ρημάτων που κλίνονται κατά τα εις -μι (π.χ. *ἔδραν, ἐρρύην*).
- χρήση των εις -τος και -τέος ρηματικών επιθέτων
- ειδικές περιπτώσεις υποθετικών λόγων (συνειπτυγμένων ή ελλειπτικών)
- αναλυτικότερα στοιχεία για τον πλάγιο λόγο, την απόλυτη χρήση της μετοχής των απροσώπων ρημάτων, τη δοτική προσωπική.

Η διδασκαλία αυτή γίνεται με διδακτικό υλικό που επιλέγεται από τον διδάσκοντα, κατά περίπτωση, με βάση τα βιβλία αναφοράς (Γραμματική και Συντακτικό) που εγκρίνονται για τους μαθητές.

2. Μέθοδος διδασκαλίας

Κατά τη γλωσσική και μεταφραστική άσκηση των μαθητών της θεωρητικής κατεύθυνσης των Β' και Γ' τάξεων (στην ώρα της θεματογραφίας) συνδυάζονται η συνθετική και αναλυτική θεώρηση του κειμένου, η διαρκής εκμετάλλευση των συμπραζομένων και η επιμέρους άρση δυσκολιών, η προσπάθεια κατανόησης του περιεχομένου με βάση τη δομή του κειμένου και η μεταφραστική άσκηση. Προσπάθεια ερμηνείας και μετάφρασης διαπλέκονται και συμπληρώνονται αμοιβαία για τη συνολική κατανόηση του κειμένου.

- Ο φιλόλογος που διδάσκει σε μια τάξη ή τμήμα τα κείμενα Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας διδάσκει υποχρεωτικά και τη θεματογραφία.
- Η διδασκαλία κάθε θέματος ολοκληρώνεται, κατά κανόνα, σε μία δι-

δακτική ώρα, ανάλογα με την έκταση και τη δυσκολία του θέματος.

• Η επιλογή των θεμάτων γίνεται με τα εξής κριτήρια:

- α) να έχουν σχετική νοηματική αυτοτέλεια,
- β) να παρουσιάζουν ενδιαφέρον ως προς το περιεχόμενο,
- γ) να ανταποκρίνονται στις αντιληπτικές και μεταφραστικές δυνατότητες του μέσου μαθητή,
- δ) να περιέχουν παραδείγματα που να καλύπτουν τις βασικές μορφές με τις οποίες παρουσιάζονται στον αρχαίο λόγο τα συντακτικά ή γραμματικά φαινόμενα που πρέπει να εμπεδωθούν.
- ε) να μην απαιτούν χρονοβόρα πραγματολογική θεώρηση.

Διευκρινίζεται ότι:

1. Κανένα συντακτικό φαινόμενο δεν παρουσιάζεται σε όλες του τις μορφές μέσα σε ένα και μόνο κείμενο. Το γεγονός αυτό δημιουργεί στον καθηγητή την υποχρέωση να επιλέγει κάθε φορά τα παραδείγματά του από το σύνολο των συνοδευτικών κειμένων ή από πολλές πηγές.
2. Η σειρά διδασκαλίας των συντακτικών ή γραμματικών φαινομένων καθορίζεται από τα διδάσκοντα, ανάλογα πάντοτε με τις ανάγκες και το επίπεδο της τάξης του.
3. Για την ενεργό συμμετοχή της τάξης στη διαδικασία επεξεργασίας του θέματος, θα πρέπει οι μαθητές να εξοικειωθούν με την τεχνική της μελέτης: πώς δηλαδή να χρησιμοποιήσουν τη Γραμματική (Μ. Οικονόμου), το Συντακτικό (Αν. Μουμπτζάκη) και τα ερμηνευτικά λεξικά. Στις πηγές αυτές θα ανατρέχουν οι μαθητές και για την προετοιμασία τους πάνω σε κάθε θέμα και για την εμπέδωση αυτών που διδάχτηκαν.
4. Τα παραπάνω βοηθήματα καλό είναι οι μαθητές να τα έχουν μαζί τους κατά την ώρα της επεξεργασίας του θέματος, για να μάθουν να τα χρησιμοποιούν κατάλληλα. Είναι αυτονόητο ότι ο καθηγητής πρέπει να καταφεύγει σε έγκριτα Λεξικά της Αρχαίας Ελληνικής.
5. Για οικονομία χρόνου το κείμενο του θέματος δίνεται στους μαθητές φωτοτυπημένο ή γράφεται στον πίνακα κατά το διάλειμμα, πριν αρχίσει το μάθημα.
6. Ο φιλόλογος, για να προκαλέσει το ενδιαφέρον των μαθητών για το θέμα που πρόκειται να διδαχτεί, μπορεί να δώσει με συντομία τις απαραίτητες πληροφορίες για το έργο, από το οποίο προέρχεται το θέμα, τοποθετώντας το ταυτόχρονα στο ευρύτερο νοηματικό του πλαίσιο.
7. Ο καθηγητής διαβάζει το κείμενο σε αργό ρυθμό και με ανάλογο χρωματισμό της φωνής και οι μαθητές το μελετούν για λίγο σιωπηρά. Ακολουθεί απόδοση του περιεχομένου σε γενικές γραμμές και προσδιορισμός του θεματικού πυρήνα.
8. Στη φάση της συστηματικής επεξεργασίας του θέματος γίνεται, σε κάθε περίοδο, η απαραίτητη λεξιλογική, γραμματική, συντακτική και πραγματολογική εξομάλυνση και ακολουθεί μετάφραση.
9. Κατόπιν επισημαίνεται το κύριο γραμματικό ή συντακτικό φαινόμενο

που προβάλλεται στο θέμα και παρουσιάζεται στο σύνολό του. Η επεξεργασία ειδικότερα των συντακτικών φαινομένων δε θα περιορίζεται στην απλή αναφορά των συντακτικών όρων, αλλά θα επεκτείνεται και στην επισήμανση της ιδιαίτερης λειτουργίας τους μέσα στη φράση. Έτσι οι μαθητές θα συνειδητοποιήσουν με τον καιρό πως οι συντακτικές έννοιες είναι κατά βάθος λογικές έννοιες (το αναγκαστικό αίτιο λ.χ. φανερώνει το χρονικά προηγούμενο αίτιο, εξαιτίας του οποίου γίνεται κάτι, ενώ το τελικό αίτιο φανερώνει τον χρονικά επόμενο σκοπό, ο οποίος επενεργεί ως αίτιο σε μία πράξη). Με τον τρόπο αυτό ο μαθητής θα αντιληφθεί τη στενότητα αλληλεξάρτησης που υπάρχει ανάμεσα στη γλώσσα και τη σκέψη.

10. Για να εμπεδώσουμε καλύτερα τις συντακτικές και γραμματικές γνώσεις των μαθητών, πρόσφορο είναι να μην εξαντλούμε τη διδακτική ώρα με την αποκλειστική διδασκαλία ενός φαινομένου, αλλά να επαναλαμβάνουμε φαινόμενα γραμματικής και συντακτικού με κατάλληλες ασκήσεις.
  11. Γίνεται λεξιλογική-σημασιολογική διερεύνηση ορισμένων λέξεων (σύνδεση λέξεων αρχαίας και νέας, διατήρηση ή αλλαγή της σημασίας τους, οικογένειες ομόρριζων λέξεων, απλών ή σύνθετων, συνώνυμα, αντώνυμα).
  12. Η γλωσσική επεξεργασία ολοκληρώνεται με επανάληψη της μετάφρασης από τον καθηγητή και δίδονται ασκήσεις για το σπίτι.
  13. Είναι αυτονόητο ότι και στη θεματογραφία ισχύει η διδακτική αρχή της αυτενέργειας του μαθητή και της ουσιαστικής συμμετοχής του στο μάθημα.
- Για διευκόλυνση των διδασκόντων παρατίθεται ενδεικτικός κατάλογος με θέματα αρχαίων συγγραφέων. Αν ο διδάσκων κρίνει ότι ορισμένα από τα θέματα αυτά δεν εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο τους διδακτικούς στόχους του, είναι ελεύθερος να επιλέξει δικά του θέματα.

3. Κατάλογος συντακτικών φαινομένων - Προτεινόμενα κείμενα

1. *Κατηγορούμενο: Πλάτ. Ζ' Επιστολή 324 c-e («Νέος εγώ... ως άποθανούμενον» || Δημ. Κατά Άριστογείτονος Α' 15-16 || Ξενοφ. Άπομνημονεύματα 3,9, 4-5 (Σοφίαν δε... σοφία ἐστί») || Δημ. Περί Άλονήσου 2-3 || Θουκυδ. 1, 23 || Λυσία Ἐπιτάφιος 77-79.*
2. *Αντικείμενο: Δημ. Περί τοῦ στεφάνου 204-205 || Πλάτ. Ἄπολογία Σωκράτους 31-32 || Δημ. Κατά Μειδίου 95-96.*
3. *Απαρέμφατο: Δημ. Περί τῶν συμμοριῶν 1-2 || Δημ. Προσίμια ΜΑ' («...τῶν ἐφεστηκότων εἶναι») || Ξενοφ. Λακεδαιμονίων Πολιτεία 14, 1-3 || Ξενοφ. Κύρου Παιδεία 1, 6, 20-21.*
4. *Μετοχή κατηγορηματική: Ξενοφ. Λακεδαιμονίων Πολιτεία 14, 1-3 || Ισοκρ. Ἀρεπαγικὸς 60-62 || Ξενοφ. Ἑλληνικά 7,5, 9-10.*

5. Μετοχή επιρρηματική-επιθετική: *Λυσία Ἐπιτάφιος 27-29* || *Δημ. Περὶ τῆς παραπρεσβείας 131-133* || *Πλάτ. Μενέξενος 244 b-d* («*Μετὰ δὲ τοῦτο... ἀπώλλυ*») || *Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα 3, 9, 10-12* || *Ξενοφ. Ἑλληνικά 7, 1, 18-19* || *Λυσία Ὑπὲρ Μαντιθέου ἀπολογία 15-16*.
6. Προσδιορισμοὶ ομοιόπτωτοι - ετερόπτωτοι: *Δημ. Πρὸς Λεπτίνην 140-4* || *Ξενοφ. Κύρου Ἀνάβασις 3, 4, 7-11* || *Ανδοκ. Περὶ τῶν μυστηρίων 141-143* || *Δημ. Περὶ συντάξεως 28-31*.
7. Σύγκριση: *Ισοκρ. Περὶ ἀντιδόσεως 76-78* || *Ισοκρ. Ἀρεοπαγитικός 72-73* || *Λυσία Ἐπιτάφιος 72-74* («*Πολλῶν δὲ καὶ δεινῶν... λῆξαι τῆς λύπης;*»).
8. Προσδιορισμοὶ επιρρηματικοί - εμπρόθετοι - οὐ πλάγιες πτώσεις επιρρηματικά: *Θουκυδ. 6, 97, 1-4* («*Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι... ὡς τριακόσιοι*») || *Ισοκρ. Εὐαγόρας 9-10* || *Ισοκρ. Περὶ ἀντιδόσεως 291-292* || *Αντιφ. Περὶ τοῦ Ἡρώδου φόνου 74-75* || *Ξενοφ. Ἑλληνικά 6, 4, 17-19*.
9. Προσωπική καὶ ἀπρόσωπη σύνταξη: *Λυσία Κατὰ Ἐρατοσθένους 31-33* || *Λυσία Κατὰ Θεομνήστου Α' 1-3* || *Ισοκρ. Εὐαγόρας 80-81* *Δημ. Ἐπιτάφιος 35-37*.
10. Παθητικὴ σύνταξη - ποιητικὸ αἴτιο: *Ξενοφ. Ἰέρων 3, 5-9* || *Δημ. Κατὰ Ὀλυμπιόδωρου 1-2* || *Λυσία Κατὰ Νικομάχου 31-33*.
11. Ρηματικά ἐπίθετα σε -τός καὶ -τέος: *Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα 1, 7, 1-2* || *Πλάτ. Γοργίας 527 b-c* («*Ἐν τοσοῦτοις.....ἀσκῶν ἀρετῆν*») || *Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα 2, 1, 28-30*.
12. Οὐ ἐγκλίσεις γενικά: *Δημ. Κατὰ Ἀριστογείτονος Α' 32-33* || *Δημ. Περὶ τῆς παραπρεσβείας 338-340* || *Ισοκρ. Περὶ εἰρήνης 57-60* || *Δημ. Κατ' Ἀφόβου Β' 20-22* || *Ξενοφ. Κύρου Παιδεία 8, 1, 1-3*.
13. Παράταξη - Ὑπόταξη: *Ξενοφ. Κύρου Ἀνάβασις 3, 1, 19-22* || *Δημ. Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ 15-17* || *Θουκυδ. 3, 97* || *Δημ. Περὶ τῆς Ῥοδίων ἐλευθερίας 34-35*.
14. Εἰδικές προτάσεις: *Ξενοφ. Ἑλληνικά 2, 3, 15-18* || *Δημ. Πρὸς Κάλλιπον 15-19* || *Ξενοφ. Κύρου Ἀνάβασις 2, 1, 3-4* || *Λυσία Κατὰ Θεομνήστου Α' 30-31*.
15. Αναφορικές προτάσεις: *Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα 4,2, 26-28* || *Δημ. Κατὰ Στεφάνου Α' 49-50* || *Δημ. Ὀλυνθιακός Β' 3-4* || *Δημ. Ὀλυνθιακός Β' 11-13* || *Ξενοφ. Κύρου Παιδεία 1, 2, 6-8*.
16. Αἰτιολογικές προτάσεις - αναγκαστικὸ αἴτιο: *Ισοκρ. Φίλιππος 145-147* || *Ξενοφ. Ἑλληνικά 6, 5, 22-23* || *Θουκυδ. 7, 18*.
17. Χρονικές προτάσεις: *Ξενοφ. Κύρου ἀνάβασις 4, 6, 22-27* || *Ξενοφ. Οἰκονομικός 13, 6-9* || *Δημ. Κατὰ Φιλίππου Α' 29-30* || *Ξενοφ. Κύρου Ἀνάβασις 4, 2, 24-28*.
18. Ὑποθετικοὶ λόγοι: *Δημ. Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ 48-49* || *Δημ. Κατὰ Ἀριστογείτονος Α' 69-71* || *Λυσία Κατὰ Ἀλκιθιάδου Α' 11-13* || *Δημ. Προοίμια Α'* («*Εἰ μὲν περὶ καινοῦ.....ταῦτα λέγη*») || *Αἰσχ. Κατὰ Τιμάρχου 192-193*.
19. Τελικές προτάσεις: *Θουκυδ. 7, 17* || *Αἰσχ. Κατὰ Κτησιφώντος 169-170* || *Δημ. Πρὸς Λεπτίνην 93-94*.

20. Συμπερασματικές προτάσεις: *Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα 1, 3, 5-6* || *Ισοκρ. Πανηγυρικός 117-199* || *Ισοκρ. Ἀρεοπαγитικός 80-81.*
21. Ενδοιαστικές προτάσεις: *Ξενοφ. Ἰέρων 5, 1-2* || *Ξενοφ. Κύρου Παιδεία 3, 1, 24-25* || *Ξενοφ. Ἑλληνικά 2, 1, 2-4.*
22. Εναντιωματικές προτάσεις: *Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα 3, 1, 4-6* («...στρατηγίας») || *Δημ. Ἐπιτάφιος 13-14* || *Δημ. Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν 24-26.*
23. Πλάγιος λόγος - Πλάγιες ερωτήσεις: *Ισοκρ. Περί τοῦ ζεύγους 12-15* || *Δημ. Περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ 21-23* || *Ξενοφ. Ἑλληνικά 5, 2, 8-9* || *Θουκυδ. 4, 98, 1-6* || *Πλάτ. Πολιτεία Β' 358e-359b* («Πεφυκέναι γάρ... ὡς ὁ λόγος»).

II. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

A. Ρητορικά Κείμενα

1. Σκοποί διδασκαλίας

- Να γνωρίσουν οι μαθητές μερικές πτυχές του δημόσιου και ιδιωτικού βίου των αρχαίων Αθηναίων.
- Να μελετήσουν μια ειδική μορφή αρχαιοελληνικού λόγου, το ρητορικό, ο οποίος ως λόγος «πειθούς δημιουργός» διαφέρει σημαντικά από τα άλλα γραμματειακά είδη ως προς τη δομή, τη λογική οργάνωση, την πλούσια επιχειρηματολογία και την ειδική γλωσσική έκφραση.
- Να γνωρίσουν, ειδικότερα, τις έντεχνες πίστεις, δηλαδή τα λογικά επιχειρήματα, τα ρητορικά ήθη και τα ρητορικά πάθη, με τα οποία ο ομιλητής προσπαθεί να κερδίσει την εύνοια του ακροατή ή του αναγνώστη του.
- Να προσδιορίσουν ιδιαίτερα τη διαχείριση της έμφασης και της συναισθηματικής φόρτισης με τα ποικίλα σχήματα λόγου (αντίθεση, υπόσταση, ρητορική ερώτηση, πολυσύνδετο ή ασύνδετο κατά περίπτωση σχήμα, τολμηρή μεταφορά κ.ά.) και την όλη οργάνωση και διασύνδεση των μερών του λόγου.
- Να καταστούν ικανοί να αξιολογούν το περιεχόμενο ενός ρητορικού λόγου, τη βαρύτητα των επιχειρημάτων και κατά συνέπεια την αποτελεσματικότητα της τεκμηρίωσης.
- Να ασκηθούν οι μαθητές στη λογική οργάνωση δομημένου κειμένου σε κάθε περίπτωση παραγωγής δικού τους λόγου.
- Να γνωρίσουν, τέλος, δείγματα του λόγου ορισμένων μεγάλων ρητόρων της ελληνικής αρχαιότητας, των οποίων το έργο έχει διαχρονική αξία.

2. Τα διδασκόμενα κείμενα

2.1 Λυσίας, Υπέρ Μαντιθέου

2.1.1 Διδακτικοί στόχοι

- Να επισημάνουν οι μαθητές βασικές αρετές του λόγου του, όπως τη σαφήνεια, την απλότητα του λεξιλογίου και την προσαρμογή της έκφρασης στο χαρακτήρα των ομιλητών, για τους οποίους έγραφε τους δικανικούς λόγους του (ηθοποιία).
- Να εκτιμήσουν την αριστοτεχνική κατασκευή των λόγων του ως προς τη δομή αλλά και την έντεχνη χρήση των σχημάτων του λόγου στην υπηρεσία της επιδιωκόμενης προβολής του ήθους των πελατών του.
- Να γνωρίσουν έναν από τους βασικότερους θεσμούς της αθηναϊκής δημοκρατίας, τη δοκιμασία, στην οποία υποβάλλονταν όσοι Αθηναίοι κληρώνονταν βουλευτές για τη βουλή του επόμενου έτους.
- Να εκτιμήσουν τη μεγάλη σημασία που απέδιδε η βουλή στον έντιμο, δημοκρατικό και ανεπίληπτο ηθικά βίο των δοκιμαζομένων, προκειμένου να ασκήσουν δημόσιο λειτούργημα.
- Να αξιολογήσουν, σε σύγκριση με τον Επιτάφιο του Περικλή, την σταθερή πολιτική άποψη των Αθηναίων ότι **καλός κάγαθος** πολίτης δεν είναι απλώς ο ηθικός και νομοταγής, πολύ περισσότερο δεν είναι αυτός που επιδιώκει καιροσκοπικά μόνο το ατομικό του συμφέρον, αλλά ο ενεργός πολίτης που μετέχει συνειδητά στα κοινά, θέτει το συμφέρον της πολιτείας πάνω από το ατομικό και έχει σταθερή προήλωση στη δημοκρατία.

2.1.2 Διδακτέα Ύλη - Ενδεικτικός προγραμματισμός

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ
Εισαγωγή στη Ρητορική	9-13 & 15-20	2
Εισαγωγή στο λόγο του Λυσία	79-80	1
Προοίμιο	§ 1-3	2
Απόδειξις	§ 4-8	3
	§ 9-13	3
	§ 14-17*	
	§ 18-19	1
Επίλογος	§ 20-21	1
Γενική θεώρηση		1
Σύνολο		14

* **Σημείωση:** Οι §§ 14-17 δε θα διδαχθούν αναλυτικά, αλλά θα επιση-

μανθούν συνοπτικά τα κύρια σημεία με τη βοήθεια των ερμηνευτικών σχολίων, ήτοι η οικονομική ενίσχυση του Μαντιθέου προς τους συνδημότες του και ο ηρωισμός του κατά την εκστρατεία στην Κόρινθο, ώστε οι μαθητές να παρακολουθήσουν απρόσκοπτα τη συνέχεια του λόγου.

2.2 Δημοσθένης, Υπέρ της Ροδίων ελευθερίας

2.2.1 Διδακτικοί στόχοι

- Να επισημάνουν οι μαθητές τα στοιχεία που διακρίνουν το προσωπικό του ύφος, τον χειμαρρώδη λόγο του και την εύστοφη επιχειρηματολογία του.
- Να διακρίνουν την αταλάντευτη πεποίθησή του ότι η Αθήνα είναι η εγγυήτρια δύναμη της ελευθερίας όλων των ελληνικών πόλεων λόγω του δημοκρατικού της πολιτεύματος, το οποίο την καθιστά αντίθετη με κάθε μορφή τυραννίας ή πολιτικής επιβουλής.
- Να διαπιστώσουν την επικαιρότητα της πρότασής του, σύμφωνα με την οποία η εξωτερική πολιτική πρέπει να διαμορφώνεται με βάση το γενικότερο συμφέρον και όχι τα συναισθήματα των πολιτών.
- Να εκτιμήσουν την πολιτική θέση του Δημοσθένη ότι η δημοκρατική Αθήνα πρέπει να στηρίξει με δικαιοσύνη αλλά και αποφασιστικότητα κάθε μικρή δύναμη που αδικείται ή κινδυνεύει να υποδουλωθεί σε οποιοδήποτε ανελεύθερο ολιγαρχικό καθεστώς, όπως οι Ρόδιοι στο Μαύσωλο ή την Αρτεμισία, οι Μεγαλοπολίτες στη Σπάρτη ή οι Ολύβιοι στο Φίλιππο.
- Να συζητήσουν την πεποίθηση του Δημοσθένη ότι για όλους τους παραπάνω λόγους η Αθήνα πρέπει να επιδιώκει σταθερά την ηγεμονία στον ελληνικό κόσμο και να μην παραιτηθούν από αυτή την αρχή, όπως συνιστούσε ο Ισοκράτης στον λόγο του *Περί ειρήνης*, που εκφωνήθηκε την ίδια εποχή με τον *Υπέρ της Ροδίων ελευθερίας*, μετά το συμμαχικό πόλεμο (357-355 π.Χ.)

2.2.2 Διδακτέα Ύλη - Ενδεικτικός προγραμματισμός

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ
Εισαγωγή στον Δημοσθένη-λόγο	123-126		1
Προοίμιο	§ 1-2		2
Πρόθεσις	§ 3-4		1
Πίστις		§ 5-16	2
	§ 17-20		4

	§ 21-24*		
		§ 25-33*	1*
	§ 34*		
Επίλογος	§ 35*		
Γενική θεώρηση			1
Σύνολο			12

* **Σημείωση:** Οι §§ 21-35 δεν αποτελούν διδακτέα ύλη αλλά θα γίνει απλή επισήμανση των κυρίων σημείων τους σε μία διδακτική ώρα.

2.3 Ισοκράτης, *Περί ειρήνης*

2.3.1 Διδακτικοί στόχοι

- Να διαπιστώσουν τα στοιχεία που συγκροτούν το προσωπικό του ύφους, την ισορροπημένη, νηφάλια και ρέουσα έκφρασή του και την εύληπτη επιχειρηματολογία του, που στηριζόταν πάντοτε σε ρεαλιστική εκτίμηση των καταστάσεων.
- Να επισημάνουν τη φιλειρηνική πολιτική του έναντι των άλλων πόλεων, που τον κατέστησε ηγέτη της φιλειρηνικής παράταξης της Αθήνας τον 4^ο π.Χ. αι.
- Να διερευνήσουν τους λόγους που οδήγησαν στη μετατόπισή του από την υποστήριξη της ηγεμονικής θέσης της Αθήνας (στον κατά των Περσών πόλεμο) στην προτροπή προς τους συμπατριώτες του να παραιτηθούν από την επιθυμία της ηγεμονίας.
- Να επισημάνουν τη βασική του αντίληψη ότι όποια απόφαση κι αν πάρουν για την ειρήνη ή την ηγεμονία, δεν πρόκειται να ευτυχίσουν, αν δεν βελτιώσουν τη δημοκρατική λειτουργία της πολιτείας τους, η οποία παρουσίαζε σαφή σημεία παρακμής.
- Να εκτιμήσουν την πεποίθησή του ότι η ακμή της Αθήνας στο παρελθόν οφειλόταν στην άριστη λειτουργία της δημοκρατίας επί Σόλωνα και Κλεισθέους και στην αγαθοποιό επίβλεψη της πολιτικής ζωής από την «Εξ Αρείου Πάγου βουλή».
- Να συγκρίνουν, τέλος, και τους τρεις ρήτορες ως προς την κοινή πίστη τους στην αξία του δημοκρατικού πολιτεύματος για τη ζωή και την ευτυχία όλων των πολιτών της Αθήνας αλλά και κάθε άλλης πόλης.
- Να αξιοποιήσουν τη συζήτηση όλων των παραπάνω αρχών, για να διαπιστώσουν τη διαχρονική σημασία τους για τον άνθρωπο κάθε εποχής και μάλιστα της σημερινής.

2.3.2 Διδακτέα Ύλη- Ενδεικτικός προγραμματισμός

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΔΙΔΑΚΤ. ΩΡΕΣ
Εισαγωγή στον Ισοκράτη -λόγο	269-272		1
Προοίμιο	§ 1-2		1
	§ 14-15		2
Πρόθεσις	§ 16		1
Πίστις		§ 17-27	2
	§ 63-64*		
	§ 65 -144*		
Επίλογος	§ 145*		1
Γενική θεώρηση			1
Σύνολο			9

* **Σημείωση:** Οι §§ 63-145 δεν αποτελούν διδακτέα ύλη αλλά θα γίνει απλή επισήμανση των κυρίων σημείων τους, σε μία διδακτική ώρα.

3. Το διδακτικό βιβλίο

• Εισαγωγή:

1. Για τη διδασκαλία της **Εισαγωγής** (Η ρητορική στην Αρχαία Ελλάδα) θα αφιερωθούν **2** διδακτικές ώρες, για να ενημερωθούν οι μαθητές στο νέο γραμματειακό είδος, τους ρήτορες και το έργο τους. Θα διδαχθούν:
Αναλυτικά τα κεφάλαια Α, Β, Γ, Ε, ΣΤ. (σελ. 9-13 και 15-20) και **Συνοπτικά** τα κεφάλαια Δ, Ζ, Η, Θ (σελ. 13-15 και 21-26).
Κατά τη διδασκαλία ο καθηγητής θα παραπέμπει, κατά περίπτωση, τους μαθητές στα οικεία τμήματα της εισαγωγής, ώστε να κατανοούνται και να εμπεδώνονται η ορολογία και οι ρητορικοί τρόποι.
2. Οι **επιμέρους εισαγωγές** στη ζωή και το έργο κάθε ρήτορα θα διδαχθούν συνοπτικά (σελ. 29-33, 115-121 και 267-268).
3. Η εισαγωγή **στα διδασκόμενα κείμενα** (σελ. 79-80, 123-126 και 269-272) θα διδάσκεται αναλυτικά.

• Κείμενο:

1. Το κείμενο από το **πρωτότυπο** θα διδάσκεται με ρυθμό **12-15** στίχων περίπου κάθε διδακτική ώρα.
2. Τα γλωσσικά σχόλια (γραμματικά, συντακτικά, σημασιολογικά) έ-

χουν σκοπό να βοηθήσουν την κατανόηση του κειμένου, χωρίς να υποκαθίσταται ο καθηγητής.

3. Τα ερμηνευτικά σχόλια αναφέρονται στο σύνολο του έργου και παρουσιάζουν ενότητα ως προς την κατεύθυνση της ερμηνευτικής διαδικασίας είτε αυτή εφαρμόζεται στο πρωτότυπο μέρος είτε στο μετάφρασμένο.
4. Οι ασκήσεις, ερμηνευτικές και γλωσσικές, είναι ενδεικτικές και όχι υποχρεωτικές για τον διδάσκοντα, ο οποίος τις αξιοποιεί κατά την κρίση του ή κατασκευάζει άλλες ανάλογες. Στα από μετάφραση μέρη οι ασκήσεις είναι μόνον ερμηνευτικές
5. Στο τέλος κάθε έργου παρατίθενται ανακεφαλαιωτικές ασκήσεις για τη γενική του θεώρηση, ώστε οι μαθητές να αξιολογήσουν το έργο και τον ρήτορα συνολικά. Θα διατεθεί γι' αυτήν μία (1) διδακτική ώρα.
6. Το επίμετρο περιλαμβάνει χρονολογικό πίνακα και παράλληλα κείμενα, αρχαία και νέα, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν από τον διδάσκοντα.

4. Μεθοδολογική παρατήρηση

- Για την ανάδειξη της τεχνικής του ρητορικού λόγου μπορεί να αξιοποιηθούν ως παράλληλα κείμενα αποσπάσματα από τη *Ρητορική* του Αριστοτέλη, το *Ελένης Εγκώμιο* του Γοργία ή άλλα ρητορικά έργα.
- Κατά την ερμηνεία των ρητορικών κειμένων καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε:
  - να εκτιμηθεί η βαρύτητα των επιχειρημάτων και να επισημανθεί το γεγονός ότι σε περιπτώσεις αδύνατης ή πτωχής επιχειρηματολογίας δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στο ήθος και το πάθος για εξισορρόπηση και
  - να εκτιμηθούν οι εκφραστικοί τρόποι σε συσχετισμό με τις πραγματικές ή συναισθηματικές καταστάσεις, τις οποίες επιχειρούν να αναδείξουν.

5. Δείγμα ερμηνευτικής προσέγγισης

Λυσία , Υπέρ Μαντιθέου (§ 9-10)

I. Σύνδεση με τα προηγούμενα - Αφόρμηση

1. *Ποια ήταν η κατηγορία κατά του Μαντιθέου;*
  - Ότι υπηρέτησε ως ιππέας των τριάκοντα.
2. *Ποιο το βασικότερο επιχείρημα αναίρεσης της κατηγορίας;*
  - Το γεγονός ότι την περίοδο των τριάκοντα απουσίαζε από την Αθήνα, ήταν μαζί με τον αδελφό του στον βασιλιά του Πόντου Σάτυρο.

II. Στόχοι της Ενότητας

- Να κατανοήσουν οι μαθητές:
  - Την απολογία του Μαντιθέου για την αξιοπρεπή συμπεριφορά του στην ιδιωτική ζωή και τη σκοπιμότητα της προβολής της.

III. Παρουσίαση του νέου - Καθορισμός του θέματος

Θέμα: Ο Μαντίθεος εκθέτει τη συμπεριφορά του στην ιδιωτική του ζωή.

V. Διάρθρωση της Ενότητας

1. «*Περι μὲν.....διδόνα*»: Η απολογία του Μαντιθέου αφορά ολόκληρη τη ζωή του.
2. «*δέομαι.....θραχυτάτων*»: Η παράκληση του Μ. να κερδίσει την εύνοια της βουλής.
3. «*ἐγὼ γὰρ πρότον..γενέσθαι*»: Η αναφορά του Μ. σε οικογενειακά θέματα..

VI. Επεξεργασία

A. Υποενότητα

Γλωσσικά

οἶδα: Αναφορά στον τρόπο κλίσης (Γ.Α.Ε. § 351,7)

ομόρριζα: θ. **Φειδ-:** εἶδηση, εἰδικός, εἰδήμων, **Φιδ-:** ιστορία, κ.ά.

δεῖ: Επισήμανση της συναίρεσης των ε+ε ή ε+ει (Γ.Α.Ε. § 327)

συνώνυμα (απρόσ.): **πρέπει, προσήκει, χρή**

πλείω: Σχηματισμός ανωμάτων παραθετικών-τρόπος κλίσης ((Γ.Α.Ε. § 196)

διδόνα: Υπενθύμιση του τρόπου σχηματισμού των φωνηεντ. ρ. σε-μι ομόρριζα: θ. **δω-:** δῶρο, δωροδοκία, δωσίδικος, θ. **δο-:** δόση, δότης, δότης, κ.ά.

Βασική συντακτική δομή

Η απολογία: 1. *οὐκ οἶδ' ὅ,τι δεῖ πλείω λέγειν*

2. *δοκεῖ μοι προσήκειν*

ἀπολογεῖσθαι
περὶ τῶν κατηγορημένων
ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἀγῶσι

λόγον διδόναι
παντός τοῦ θίου
ἐν δὲ ταῖς δοκιμασίαις

Ερμηνευτικά

- Η περαιτέρω αναιρέση της κατηγορίας με άτεχνες πίστεις (μαρτυρικές καταθέσεις) δεν εξυπηρετεί το Μαντίθεο. Έμμεσα μεταβαίνει στις έντεχνες πίστεις (ήθος προσωπικό και αντιπάλων) για να αποδείξει το ψεύδος του κατηγορού.

- Η διάκριση της δοκιμασίας από οποιαδήποτε άλλη δίκη αποσκοπεί στην προβολή της σπουδαιότητας της υπόθεσης, αφού δεν είναι μόνο προσωπική, αλλά έχει δημόσιο χαρακτήρα. Μπορεί ο κάθε πολίτης να κατηγορηθεί αδικώς από τον οποιονδήποτε, γιατί είναι ανώτερός του.

Μετάφραση

Β. Υποενότητα

Γλωσσικά

δέομαι> δέηση, ενδεής, αδέητος

δύνωμαι: Επισήμανση της διπλής αύξησης και στον αόριστο και της ιδιαιτερότητας του τρόπου κλίσης (Γ.Α.Ε. § 347,5).

ομόρριζα: δύναμη-αδυναμία, δυνάστης-δυναστεία, δυναμικός, δυνατός, κ.ά.

Βασική συντακτική δομή

Η εύνοια:

1. *Δέομαι ὑμῶν ἀκρόασσασθαί μου μετ' εὐνοίας*
2. *ποιήσομαι τὴν ἀπολογίαν διὰ βραχυτάτων*

Ερμηνευτικά

- Για να κερδίσει την εύνοια της βουλής ο Μαντίθεος πρέπει να εφαρμόσει τον κανόνα όλων των κατηγορουμένων, να μην κουράσει τους βουλευτές.
- Η αντίθεση, επομένως, στηρίζεται, έντεχνα στη σύντομη απολογία για την προσωπική του ζωή και στη διάθεση των ίδιων των βουλευτών να δουν την υπόθεσή του ευνοϊκά.

Μετάφραση

Γ. Υποενότητα

Γλωσσικά

καταλειφθείσης: Επισήμανση της μετάπτωσης της συλλαβής (**λι**) στον αόρ. β' και της ετεροίωσης (**λοι**) στον ενεργ. παρακ. (το ίδιο και στο **τρέφω -τέτροφα**).

ἐνειμάμην: Αναφορά στον τρόπο κλίσης των ενρινόλ. και υγρόλ. ρ. στο μέλλοντα (όπως τα συνηρ. σε **-εω**, Γ.Α.Ε. § 302), ομόρριζα : νόμος, νόμιμος, νομή, νομός, Νέμεσις, Νεμέα, κ.ά.

βεθίωκα: παρακ. του ρ. **θιό-ῶ <θίος>**: Ο ενεστ. και ο παρατ. σχηματίζονται από το ρ. **ζήω-ῶ**. Ο αόρ. **έθίων** (Γ.Α.Ε. § 349) κλίνεται κατά τα ρ. σε **-μι**.

Βασική συντακτική δομή

- ο γάμος των δύο αδελφών
η αφιλοκέρδεια
η στάση προς τους άλλους
- 1. ἐγὼ ἐξέδωκα δύο ἀδελφὰς ἐπιδοὺς τριάκοντα μνᾶς ἑκατέρα*
  - 2. ἐνειμάμην οὕτως πρὸς τὸν ἀδελφὸν ὅστε ὁμολογεῖν ἔχειν πλέον ἐμοῦ*
  - 3. βεβίωκα οὕτως πρὸς ἅπαντας τοὺς ἄλλους ὅστε μηδὲν ἔγκλημα γενέσθαι πρὸς ἓνα*

Ερμηνευτικά

- Τα επιχειρήματα του Μαντιθέου για την προβολή του ήθους του στηρίζονται:
  1. Στην κακή οικονομική του κατάσταση, η οποία όμως δεν τον εμπόδισε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις προς τις αδερφές του.
  2. Στην αφιλοκερδή στάση προς τον αδερφό του, που όχι μόνο δεν πήρε ίσο μερίδιο, αλλά παρεχώρησε το μεγαλύτερο στον αδερφό του.
  3. Στην άσπογη συμπεριφορά του προς τους άλλους συμπολίτες του, ώστε κανείς να μην κατηγορηθεί εξαιτίας του.
  4. Στις αριστοκρατικές του ιδέες, που υπήρξαν αφορμή να διώκεται πολιτικά.

Μετάφραση

VII. Ανακεφαλαίωση - Βασικές επισημάνσεις

- Μετάφραση ολόκληρης της ενότητας από 1-2 μαθητές.
- Επισημάνσεις:
  - Των κυριότερων επιχειρημάτων του Μαντιθέου
  - Του ήθους του ως βασικού στοιχείου έντεχνης πίστης.
  - Της ηθοποιίας μέσα από τη φυσικότητα του ύφους του Λυσία (απλοϊκός λόγος)

VIII. Ασκήσεις

1. Να βρείτε λέξεις και φράσεις του κειμένου που διαγράφουν το ήθος του Μαντιθέου και να τις σχολιάσετε.
2. Ποιες πλευρές της προσωπικής του ζωής προβάλλει και ο Μαντίθεος;
3. Κατά ποιον τρόπο εμπλέκεται στη δοκιμασία και η αναφορά του Μαντιθέου στην προσωπική του ζωή;
4. Να καταγράψετε τα ρήματα της 3^{ης} περιόδου. Να τα κατατάξετε ως ρήματα κυρίων και δευτερευουσών προτάσεων, τις οποίες και να αναφέρετε.
5. Να καταγράψετε τις σύνθετες λέξεις της § 10 και να τις χωρίσετε στα συνθετικά τους. Ποιες από τις απλές λέξεις των συνθέτων χρησιμοποιούνται στη ν.ε.;

Β' ΑΡΧΑΪΚΗ ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

1. Σκοποί της διδασκαλίας

- Να διαπιστώσουν οι μαθητές τις ιδιαιτερότητες της αρχαϊκής λυρικής ποίησης, τόσο τις εξωτερικές (διάλεκτοι, μέτρα, σύνθεση και έκφραση) όσο και τις εσωτερικές (ο κόσμος του παρόντος, στενά δεμένος με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής, όπως τις βιώνει προσωπικά ο λυρικός ποιητής).
- Να επισημάνουν την ποικιλία των θεμάτων που αντιμετωπίζουν οι λυρικοί ποιητές και αντικατοπτρίζουν την πολυμορφία της κοινωνικής ζωής, τη μοίρα του ανθρώπου, την ευτυχία ή τη δυστυχία του, τη σχέση του με το θείο, τη σχέση του με τους άλλους, τη στάση του απέναντι στη φιλία, στον έρωτα, την εργασία, τον πόλεμο, την ειρήνη κ.ά.
- Να παρακολουθήσουν και να εκτιμήσουν την εξέλιξη της σκέψης και της έκφρασης στη λυρική ποίηση, σε σχέση με τα ομηρικά έπη που προηγήθηκαν, και τα είδη που (ιστορία, τραγωδία, ρητορική, φιλοσοφία) που ακολούθησαν.
- Να ασκηθούν σε ένα απλό, αλλά αυστηρό είδος φιλολογικής παρατήρησης και ανάγνωσης.
- Να εστιάσουν κατά τη διδασκαλία το ενδιαφέρον τους σε προβλήματα παιδευτικής αξίας που θέτει και «λύνει» η Λυρική Ποίηση μέσα από τα συγκεκριμένα αποσπάσματα.

2. Προγραμματισμός διδασκαλίας (16 ώρες)

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΔΙΔΑΚΤ. ΩΡΕΣ
Εισαγωγή Θα διδαχθούν: 1. Βασικές έννοιες: Οι απαρχές και οι πηγές της λυρικής ποίησης σελ. 9-13 (εκτός από την ενότητα επική αφήγηση και λυρική περιγραφή σελ. 9-11). 2. Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση. Το όνομα και το πράγμα σελ. 13-17 (εκτός από τη διαίρεση της λυρικής ποίησης κατά τα μέτρα σελ. 15). 3. Η Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση, 650-450 π.Χ., σελ. 18-20 (μέχρι: «Η λυρική ποίηση μετά το τέλος της αρχαϊκής εποχής»)	2-3
Αρχίλοχος, (αποσπ. 3, 4, 6, 9)	3
Μίμνερμος, (απόσπ. 11)	2
Σαπφώ (αποσπ. 14, 17)	3
Πίνδαρος, (Έβδομος Πυθιόνικος)	2
Σιμωνίδης (απόσπ. 29)	1

Διαθεματικές προσεγγίσεις παραλλήλων κειμένων: 1. Το θέμα της φθοράς (Μίμνερμος απόσπασμα 11 και Σιμωνίδης, απόσπασμα 29) και η αφθαρσία της αρετής (Σαπφώ , απόσπασμα, 17, Αρχίλοχος, απόσπ. 9)	2
--	---

3. Δείγμα ερμηνευτικής προσέγγισης

Αρχίλοχου, απόσπασμα 3^ο

Διδακτικοί στόχοι

- Να γνωρίσουν οι μαθητές την ποίηση του Αρχιλόχου, στην οποία συντελείται για πρώτη φορά ανατροπή του ηρωικού ιδεώδους.
- Να προβληματισθούν γύρω από τη διάκριση ανάμεσα στο «είναι» και στο «φαίνεσθαι»

Διδακτικές επισημάνσεις

- Στο απόσπασμα αυτό για πρώτη φορά παρατηρείται διάκριση ανάμεσα στο «είναι» και στο «φαίνεσθαι», Η διάσταση αυτή ανάμεσα στα εξωτερικά (τα σωματικά) και στα εσωτερικά (τα ψυχικά) στοιχεία, εισάγεται από τον λυρικό Αρχίλοχο και είναι άγνωστη στον κόσμο των ομηρικών αξιών, όπου η αρετή (=ανδρεία) και η επιβλητική εξωτερική εμφάνιση παρουσιάζονται πάντα σε μια αδιάσπαστη ενότητα.
- Ο Αρχίλοχος όμως δεν αρκείται στην επισήμανση αυτής της διάκρισης, αλλά προχωράει παραπέρα καταθέτοντας από την πρώτη στιγμή (*ου φιλέω μέγαν στρατηγόν*) τη δική του προτίμηση, δηλώνοντας δηλαδή, ότι από τον στρατηγό που είναι ψηλός, που έχει μακριά πόδια και που ξυρίζει φιλάρεσκα το γένι του, προτιμά τον μικρόσωμο που όμως στέκεται γερά στα πόδια του και που το λέει η καρδιά του.
- Θα άξιζε να παρατηρηθεί ότι η μεταφορική έκφραση του πρωτοτύπου, *καρδίης πλέως*, είναι απολύτως αντίστοιχη της νεοελληνικής, μεταφορικής επίσης έκφρασης, «όλος καρδιά».
- Καλό θα ήταν κατά τη διδασκαλία του αποσπάσματος να συζητηθεί η περίπτωση του ομηρικού Οδυσσέα που επιστρέφει στην πατρίδα του σαν αξιολύπητος ζητιάνος. Στην περίπτωση του έπους, ο Ήρος είναι το προσωπίο πίσω από το οποίο η Αθηνά κρύβει τον ήρωα Οδυσσέα· όταν αποκαλύπτεται η πραγματική ταυτότητα του Οδυσσέα, ο ήρωας ανακτά και το σωματικό του κάλλος. Αντιθέτως, ο στρατηγός του Αρχίλοχου είναι γενναίος, ακριβώς επειδή δεν έχει επιβλητική εξωτερική εμφάνιση.

3. Παραδείγματα ερμηνευτικής προσέγγισης I. Αρχίλοχου, απόσπασμα 6

Σύνδεση με τα προηγούμενα

Η διδασκαλία μπορεί να αρχίσει με αναφορά στο προηγούμενο απ. 3 του Αρχίλοχου και ιδιαίτερα στην ιδέα ότι η ψυχική γενναιοφροσύνη είναι πιο σημαντική από μίαν επιφανειακή μόνον γενναιότητα. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα το νοηματικό κέντρο είναι η ψυχική μετριοπάθεια απέναντι στις χαρές και τις λύπες της ζωής.

Διδακτικοί στόχοι

- Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα ακόμα χαρακτηριστικό δείγμα της ποίησης του Αρχίλοχου, όπου διατυπώνεται με φιλοσοφικό τρόπο η θεμελιώδης αρχαιοελληνική αντίληψη για την αποφυγή κάθε συναισθηματικής υπερβολής.
- Να γνωρίσουν τη λυρική εκδοχή της ιδέας του μέτρου ως στάσης ζωής που πηγάζει από τη βαθιά επίγνωση της ρευστότητας των ανθρωπίνων πραγμάτων.
- Να αντιληφθούν ότι η ποίηση συχνά μπορεί να συμβάλλει στην ηθική ενδυνάμωση του ανθρώπου.

Η διάρθρωση του ποιήματος:

Το απόσπασμα αυτό αποτελεί έναν εσωτερικό μονόλογο, αλλά συγχρόνως και μια γενική σύσταση ηθικού περιεχομένου προς όλους τους άλλους. Το κείμενο μπορεί να χωριστεί στα εξής μέρη:

1. **θυμέ, ... κυκώμενε** : η ψυχή ταραζεται από μεγάλες θλίψεις
2. **άναδευ ... άσφαλέως** : πρέπει, όμως, να αντιμετωπίζει αγέρωχα τους εχθρούς της
3. **καί μήτε ... μη λίην** : αλλά χωρίς να χαιρείται υπερβολικά για τη νίκη ούτε να λυπάται υπερβολικά για την ήττα
4. **γίγνωσκε ... έχει** : καθώς γνωρίζει ότι ένας ρυθμός κυβερνά την ανθρώπινη ζωή.

Παρουσίαση:

Ο καθηγητής της τάξης διαβάζει το ποίημα στο πρωτότυπο, και ίσως σε μία ή και στις δύο μεταφράσεις που παρατίθενται στο διδακτικό βιβλίο. Μαζί με τους μαθητές εντοπίζονται τα μέρη και τα θεματικά κέντρα του ποιήματος. Ακολουθεί ερμηνευτική προσέγγιση και γλωσσική επεξεργασία καθενός από τα τέσσερα μέρη του.

Γλωσσική Επεξεργασία - Ερμηνεία

1. Με την επίκληση **θυμέ, θύμ'** ο εσωτερικός μονόλογος παίρνει τη μορφή διαλόγου του ποιητή με τον «θυμό» του, δηλαδή με την ψυχή ή την καρδιά του, όπως αποδίδουν τη λέξη οι δύο μεταφράσεις του αποσπάσματος, ένα μοτίβο που επανέρχεται συχνά στη λυρική ποίηση. Παρ'

ότι ο εσωτερικός μονόλογος υπάρχει ήδη αρκετές φορές στην Ιλιάδα (Λ 403-410, Χ 98-130), η απευθείας επίκληση του θυμού φαίνεται ότι έχει ως πρότυπο το υ18-21 της Οδύσσειας, όπου ο Οδυσσεύς απευθύνεται στην καρδιά του και της ζητά να κάνει υπομονή μπροστά σε όσα κακά βλέπει να συμβαίνουν μέσα στο σπίτι του («**τέτλαθι δῆ, κραδίη...**»).

Η αναδίπλωση της προσφώνησης στην αρχή του στίχου έχει συνδηλώσεις μιας έντονης συμμετοχής στην κατάσταση της αδιέξοδης θλίψης που βρίσκεται η ψυχή, αλλά και μιας προσπάθειας να κινητοποιηθεί αυτή και να βγει από το οδυνηρό αδιέξοδο. Η επίκληση ολοκληρώνεται στο τέλος του στίχου με την παθητική μετοχή του ενεστώτα **κυκώμενε** (εδώ μπορεί να παραβληθούν και να σχολιαστούν οι δύο διαφορετικές μεταφραστικές αποδόσεις του χρόνου της μετοχής) που αποδίδεται μεν στο θυμό, αλλά συγχρόνως αποδίδει την άμεση και αποδιοργανωτική επενέργεια της λύπης πάνω στην ψυχή. Η κατάσταση της αδυναμίας και του αδιεξόδου, η αμηχανία, έννοια χαρακτηριστική της λυρικής ποιήσης, δηλώνεται με το επίθετο **ἀμηχάνοισι** που αποδίδεται στις θλίψεις (**κῆδεσιν**) και αναφέρεται στο αποτέλεσμα της δράσης τους πάνω στην ψυχή.

2. Η επιτακτική ανάγκη για αντίδραση δίνεται με την προστακτική **ἀναδευ**, η οποία προτάσσεται στην αρχή του β' στίχου, ενώ η αναγκαία δράση που οφείλει να αναλάβει η ψυχή αποδίδεται με την επόμενη προστακτική μέσου ενεστώτα **ἀλέξε** (ο τύπος συναντάται εδώ για πρώτη φορά και μάλιστα χωρίς αντικείμενο) αλλά και με τις μετοχικές φράσεις **δυσμενῶν προσβαλῶν εναντίον στέρνον** και **ἐνδόκοισιν ἐχθρῶν πλησίον κατασταθεῖς**.

Η αφθονία λέξεων με «πολεμικό» σημασιολογικό περιεχόμενο δημιουργεί την εντύπωση διεξαγωγής μιας μάχης, που καλείται να δώσει η ψυχή με θάρρος και σταθερότητα. Το επίρρημα **ἀσφαλῶς**, που με το διασκελισμό και την πρόταξή του στον επόμενο στίχο αποκτά ιδιαίτερο νοηματικό βάρος, προσδιορίζει συγχρόνως το ποιοτικό χαρακτηριστικό αυτής της μάχης (σταθερότητα), αλλά και το θετικό της αποτέλεσμα.

Η μάχη που υπονοείται στο απόσπασμα είναι μεταφορική και αφορά κάθε κίνδυνο που μπορεί να απειλήσει την εσωτερική ισορροπία του ανθρώπου, μόνο που οι απαιτούμενες αρετές είναι ίδιες με εκείνες που απαιτούνται σε μια πραγματική μάχη. Ο πληθυντικός **δυσμενῶν** και **ἐχθρῶν** μπορεί να αναφέρεται είτε σε εξωτερικές αντιξοότητες που προκαλούν οδυνηρές θλίψεις είτε ακόμα σε εσωτερικά βάσανα, τις ίδιες τις θλίψεις (**κῆδεσιν**), αν αναληφθεί η σημασία από τον πρώτο στίχο και αν ως υποκείμενο της μάχης νοηθεί ο προσφωνηθείς **θυμός**. (Η παραβολή των μεταφράσεων και στο σημείο αυτό μπορεί να γίνει αφορμή για ενδιαφέρουσα συζήτηση). Με τον ίδιο τρόπο η λέξη **ἐνδόκοισιν** μπορεί να αναφέρεται είτε σε παγίδες που στήνονται από εξωτερικούς εχθρούς είτε στις παγίδες που στήνει η θλίψη μέσα στην ανθρώπινη ψυχή, όπου ενδημεί.

3. Μετά από μια τέτοια μάχη ο άνθρωπος μπορεί να καθορίσει τη συνολική του στάση απέναντι στη νίκη και την ήττα, στη λύπη και τη χαρά, αποφεύγοντας τις δύο ακραίες εκδοχές της: τη δημόσια επίδειξη της χαράς και την ηττοπαθή απελπισία και απομόνωση. Έτσι μπορεί να επιλέξει τον αυτοέλεγχο και το μέτρο ως στάση ζωής. Στο μέρος αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι:

α. Η έννοια του αυτοελέγχου δηλώνεται με τη χρήση των τεσσάρων προστακτικών (**ἀγάλλεο, ὀδύρευο, χαῖρε, ἀσχάλα**), που αναφέρονται σε συναισθηματικές καταστάσεις.

β. Τα λεξιλογικά πεδία της νίκης και της ήττας συμπλέκονται με τα λεξιλογικά πεδία της χαράς και της λύπης, καθορίζοντας για τις έννοιες αυτές νέες σημασίες και ποιότητες.

γ. Η ιδέα του μέτρου συμπυκνώνεται στην έκφραση **μὴ λίην**, βασική αρχή της αρχαίας ελληνικής σκέψης, της οποίας το νόημα τονίζεται εμφατικά με την πρόταξη της στον τελευταίο στίχο, όπου διατυπώνεται το καταστάλαγμα της ιδέας που αναπτύσσεται στο ποίημα. (Για την ιδέα του μέτρου πρβλ. Ιλ., Ζ 486-88, Θέογ. 657-58, Σοφ. Ηλ. 1172-73, Ευρ. Μήδ. 158-59, Αριστ. Ηθ. Νικ. Β 6, 4-16).

4. Ο τελευταίος στίχος διατυπώνει μία κύρια ιδέα του αποσπάσματος, η οποία είναι συγχρόνως αφετηρία αλλά και κατάληξη του όλου προβληματισμού που θέτει το ποίημα.

Η αστάθεια των ανθρωπίνων πραγμάτων εκφράζεται με τη λέξη **ῥυσμός**, η οποία έχει την έννοια της εναλλαγής καλών και κακών περιστάσεων και υποδηλώνει την ιδέα ότι η ανθρώπινη ζωή είναι ένας κύκλος, ιδέα που συναντάται και στον Ηρόδοτο (Α 207, 2). Η επίγνωση (**γίνωσκε**) αυτής της μεταβλητότητας αποτελεί συστατικό στοιχείο και της τραγικής αντίληψης για την ανθρώπινη ζωή και μ' αυτό το νόημα μπορεί να οδηγήσει στη φιλοσοφημένη στάση του μέτρου απέναντι στις χαρές και τις λύπες.

Ο τελευταίος αυτός στίχος προτείνεται να εξεταστεί σε συνδυασμό:

α. με το νόημα του πρώτου στίχου του ποιήματος: έτσι η γνώση φαίνεται ως προϋπόθεση του ψυχικού σθένους που οφείλει, κατά τον ποιητή, να δείχνει ο άνθρωπος.

β. με το περιεχόμενο του δεύτερου μέρους: έτσι η γνώση φαίνεται να είναι η δύναμη που οδηγεί τον άνθρωπο έξω από την αδιέξοδη κατάσταση.

γ. με το νόημα του τρίτου μέρους: έτσι η γνώση μετατρέπεται σε επιχείρημα για την αναγκαιότητα του μέτρου ως στάσης ζωής.

δ. με το απ. 7 του Αρχίλοχου και την ιδέα της τλημοσύνης ως «φαρμάκου» ενάντια στις ανθρώπινες συμφορές.

Σημείωση: Επισημαίνεται ότι η διδασκαλία της Αρχαϊκής Λυρικής Ποίησης γίνεται από το πρωτότυπο και ότι οι μεταφράσεις που παρατίθενται αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα νεοελληνικής απόδοσης και

ερμηνείας του αρχαίου κειμένου. Επίσης, για το μάθημα αυτό, όπως και για τη διδασκαλία όλων των άλλων αρχαίων ελληνικών κειμένων, χρήσιμη και πολλαπλώς αξιοποιήσιμη είναι η τρίτομη **Ανθολογία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας**, η οποία διανέμεται σε όλους τους φιλόλογους καθηγητές και αποτελεί βασικό βιβλίο αναφοράς.

ΤΑΞΗ Γ΄

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΜΑΘΗΜΑ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΩΡΕΣ/ΕΒΔ.
I. Αρχ. Ελλ. Γλώσσα (Θεματογραφία)	Σεπτ. - 20 Ιαν. 21 Ιαν. - Μάιος	1 2
II. Αρχ. Ελλ. Γραμματεία	Σεπτ. - 20 Ιαν. 21 Ιαν- Μάιος	4 3
A. Θουκυδίδης Περικλέους Επιτάφιος	Σεπτ.- Οκτώβρ.	4
B. Φιλοσοφικός Λόγος	Νοέμ. - 20 Ιαν. 21 Ιαν- Μάιος	4 3
α. Πλάτων 1. Πρωταγόρας 2. Πολιτεία β. Αριστοτέλης 1. Ηθικά Νικομάχεια 2. Πολιτικά		

Σημείωση: Το πρόγραμμα της **Θεωρητικής Κατεύθυνσης** της Γ΄ τάξης των Ημερησίων Λυκείων εφαρμόζεται και στη θεωρητική κατεύθυνση της Δ΄ τάξης των **Εσπερινών Ενιαίων Λυκείων**

A. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ (Θεματογραφία)

(Ισχύουν τα ίδια με τη διδασκαλία στη Β΄ Λυκείου, Θεωρητική Κατεύθυνση)

B. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

1. Σκοποί διδασκαλίας

- Να γνωρίσουν οι μαθητές χαρακτηριστικές πτυχές του φιλοσοφικού λόγου των αρχαίων Ελλήνων και να εντάξουν τη φιλοσοφία στην ιστορική εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.
- Να επικοινωνήσουν με τον λόγο δύο μεγάλων Ελλήνων φιλοσόφων, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, των οποίων η σκέψη κυριάρχησε όχι μόνο στον αρχαίο κόσμο, αλλά και στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία του πνεύματος.
- Να επισημάνουν βασικά κοινά σημεία και διαφορές των δύο φιλοσόφων σχετικά με την οργάνωση της πολιτείας, την κύρια αποστολή

της (την εξασφάλιση της ευτυχίας όλων των πολιτών), την οργάνωση και τον σκοπό της εκπαίδευσης των πολιτών, αλλά και το βάρος της προσωπικής ευθύνης τους τόσο στην ατομική τους ζωή όσο και στη ζωή του κοινωνικού συνόλου.

- Να εκτιμήσουν τον κυρίαρχο ρόλο της δικαιοσύνης για τη ζωή και την πρόοδο κάθε πολιτείας και τους συνεκτικούς δεσμούς της, δηλαδή τους νόμους που στηρίζονται στη δικαιοσύνη.
- Να συνειδητοποιήσουν το γεγονός ότι η ατομική αρετή δεν μπορούσε να νοηθεί στην αρχαία Ελλάδα παρά μόνο στενά δεμένη με την πολιτική αρετή και ότι η ευτυχία του ατόμου εύρισκε την πλήρη δικαίωσή της στην ευτυχία όλων των πολιτών στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος.
- Να διερευνήσουν στα ερμηνευόμενα αποσπάσματα την αντίληψη των αρχαίων ότι η ευδαιμονία του ατόμου, απώτερος σκοπός της ζωής τους, έχει πνευματικές ρίζες και στηρίζεται στην αρετή και ότι με αυτό τον γνώμονα οργάνωναν κάθε δραστηριότητά τους ως ατόμων και ως πολιτών.

2. Τα διδασκόμενα κείμενα

2.1 Θουκυδίδης: Περικλέους Επιτάφιος

2.1.1 Διδακτικοί στόχοι

- Να γνωρίσουν οι μαθητές μια συνοπτική αλλά και ουσιαστική παρουσίαση της αθηναϊκής δημοκρατίας στην ιδανική της μορφή.
- Να επισημάνουν βασικά χαρακτηριστικά του αθηναίου πολίτη που συνδυάζει ατομική ελευθερία και σεβασμό στους νόμους, ζηρώ ενδιαφέρον για την πνευματική και αισθητική καλλιέργεια αλλά και για την ανδρεία, επιμέλεια για τα ιδιωτικά θέματα αλλά και ενεργητική συμμετοχή στα κοινά.
- Να συσχετίσουν τις θέσεις αυτές του Θουκυδίδη με τις πολιτικές θέσεις του Αριστοτέλη, που περιέχονται στα *Πολιτικά*.
- Να εκτιμήσουν το πυκνό, αλλά πλούσιο και ποικίλο ύφος του Θουκυδίδη.

2.1.2 Διδακτέα ύλη - Ενδεικτικός προγραμματισμός

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΔΙΔΑΚΤ. ΩΡΕΣ
Εισαγωγή	9-23		3
		Κεφ. 34-35	1
Κείμενο	Κεφ. 36		2
	Κεφ. 37		2
	Κεφ. 38		1

	Κεφ. 39		2
	Κεφ. 40		2
	Κεφ. 41		2
	Κεφ. 42		3
		Κεφ. 43-46	1
Γενική θεώρηση			1
Σύνολο			20

2.2 Φιλοσοφικός λόγος

2.2.1 Πλάτων (Πρωταγόρας, Πολιτεία)

2.2.1.1 Διδακτικοί στόχοι

- Να εντοπίσουν οι μαθητές τον πρακτικό σκοπό της διδασκαλίας των σοφιστών, όπως παρουσιάζεται από τον Πρωταγόρα (*εύβουλία περι τῶν οἰκείων*)
- Να συγκρίνουν τη θέση αυτή του Πρωταγόρα με ανάλογη του Ισοκράτη που περιέχεται στον Παναθηναϊκό λόγο του (§ 26-34).
- Να διερευνήσουν τα ερείσματα της θέσης του Πρωταγόρα για το διδακτό της αρετής, τα οποία προκύπτουν τόσο από τον μύθο όσο και από τον λόγο του, καθώς και τη διαφορετική βάση, στην οποία στηρίζει το διδακτό της αρετής ο Σωκράτης.
- Να εκτιμήσουν την κεντρική θέση της παιδείας στη ζωή της αθηναϊκής κοινωνίας, αλλά και τον σημαντικότερο ρόλο της για την ύπαρξη της ίδιας της δημοκρατίας.
- Να επισημάνουν στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα τη μεγάλη σημασία της δικαιοσύνης για την ευδαιμονία των πολιτών (όσο ζουν αλλά και μετά τον θάνατο) και για την επιβίωση και πρόοδο της πολιτείας.
- Να συσχετίσουν ως προς αυτό το στοιχείο τους μύθους του Γύγη και του σπηλαίου και να εντοπίσουν τη βασική διαφορά που προκύπτει. Αν οι πολίτες, με το μέγιστο μάθημα μιας ουσιαστικής παιδείας, δεν καταστούν ικανοί να μη θέλουν να αδικούν, τότε θα αποφεύγουν την αδικία όσο δεν τους δίνεται η δυνατότητα να αδικήσουν. Αν αντίθετα αποκτήσουν τη δυνατότητα αυτή (βλ. το δαχτυλίδι του Γύγη), θα διαπράξουν εύκολα και αδικίες κατά την επιδίωξη του συμφέροντος.
- Να εκτιμήσουν την κυρίαρχη άποψη ότι ο νόμος οφείλει να αποβλέπει στον φωτισμό -άρα και στην ευδαιμονία- όλων των πολιτών και να υποχρεώνει αυτούς που μπορούν να βοηθήσουν και τους απαίδευτους να πραγματοποιήσουν την ανάβαση προς τη θέα του αγαθού, για να μπορέσουν να ασκήσουν συνειδητά την αρετή.
- Να συσχετίσουν τη θέση αυτή του Πλάτωνα με αντίστοιχη του Αριστοτέλη στα *Πολιτικά* (Βιβλίο Η) και να επισημάνουν ομοιότητες και διαφορές των δύο φιλοσόφων.

- Να συνειδητοποιήσουν ότι, παρά τον σπουδαίο ρόλο της μοίρας, της Λάχησης, για το πεπρωμένο του καθενός, ο άνθρωπος έχει μεγάλα περιθώρια ελευθερίας στην επιλογή του τρόπου ζωής του και αυτός είναι προσωπικά υπεύθυνος για τις επιλογές του.
- Να ανακαλύψουν και να εκτιμήσουν τα στοιχεία που προσδιορίζουν το λογοτεχνικό ύφος του λόγου του Πλάτωνα σε σχέση με τον λιτό, κυριολεκτικό επιστημονικό λόγο του Αριστοτέλη.

2.2.1.2 Διδακτέα ύλη - Ενδεικτικός προγραμματισμός

2.2.1.2.1 Πρωταγόρας

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΔΙΔΑΚΤ.ΩΡΕΣ
Εισαγωγή:	Κεφ. Α (σ. 49-52), Κεφ. Β (σ.56-57)		3
		Ενότητα 1*	
	Ενότητες 2, 3*		1
	Ενότητα 4		3
	Ενότητα 5		3
	Ενότητα 6		2
		Ενότητα 7	2
Γενική θεώρηση			1
Σύνολο			15

* Σημείωση: Για τις ενότητες 1, 2 και 3 θα δοθούν περιληπτικά τα κύρια σημεία.

2.2.1.2.2 Πλάτωνος Πολιτεία

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΔΙΔΑΚΤ. ΩΡΕΣ
Εισαγωγή στην Πολιτεία	Κεφ. 1, 2, 3 (σ. 92-93) Κεφ. 6, 8, 12, 13, 14 (σ. 96-102) Η αλληγορία του σπηλαίου (σ. 113)	3
	Ενότητα 11	2
	Ενότητα 12	2
	Ενότητα 13	2
	Ενότητα 14, 15*	1
Γενική θεώρηση		1
Σύνολο		11

* Σημείωση: Για τις ενότητες 14 και 15 θα δοθούν περιληπτικά τα κύρια σημεία.

2.2.2 Αριστοτέλης (Ηθικά Νικομάχεια, Πολιτικά)

2.2.2.3 Διδακτικοί στόχοι

- Να επισημάνουν οι μαθητές τη σημασία που έχει για τη ζωή και την ευδαιμονία του ατόμου η ενεργητική συμμετοχή του σε μια κοινωνία πολιτών με συνεκτικούς δεσμούς τους νόμους και τη δικαιοσύνη.
- Να διακρίνουν τα σημεία στα οποία όλα τα είδη των πολιτευμάτων προσεγγίζουν αλλά και εκείνα στα οποία ριζικά διαφοροποιούνται.
- Να διαπιστώσουν ότι αμιγές πολίτευμα δύσκολα δημιουργείται και ακόμα δυσκολότερα παραμένει και ότι η μορφή του εξαρτάται από το πόσο πλησιάζει ή απομακρύνεται από την άριστη πολιτική κοινωνία.
- Να συζητήσουν και να εκτιμήσουν τη θέση του Αριστοτέλη ότι προτιμότερος τρόπος ζωής, που οδηγεί στην ευδαιμονία του ατόμου και του συνόλου, είναι ο **κατ' ἄρετήν**. Άρα αυτός πρέπει να είναι ο απώτερος σκοπός κάθε μορφής πολιτεύματος.
- Να συνειδητοποιήσουν τον προσανατολισμό της παιδείας κατά τον Αριστοτέλη όχι μόνο προς τα χρήσιμα και αναγκαία αλλά κυρίως προς όσα συντελούν στην πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου.
- Να συζητήσουν την άποψη ότι το να κυνηγάει κανείς πάντα το χρήσιμο δεν ταιριάζει σε μεγαλόψυχο και ελεύθερο άνθρωπο. Και αυτό να το δουν στο πλαίσιο του γενικότερου πραγματιστικού-ρεαλιστικού προσανατολισμού της αριστοτελικής φιλοσοφίας.
- Να προχωρήσουν σε συσχετισμούς και συγκρίσεις πλατωνικών και αριστοτελικών θέσεων, όπου επιβάλλεται από τα ερμηνευόμενα αποσπάσματα. Να αξιοποιήσουν γι' αυτές τις συγκρίσεις παράλληλα κείμενα όχι μόνο του Πλάτωνα (π.χ. από τον Κρίτωνα σχετικά με τη γνώμη των πολλών, σε συσχετισμό με το απόσπασμα των *Πολιτικών* Γ 1281α11-1282α23 για το ποιος έχει την εξουσία στην πόλη), αλλά και της πολιτικής ελεγκίας, του *Περί ανέμων, τόπων και υδάτων* έργου του Ιπποκράτη (π.χ. τις παραγράφους 1, 12 και 16 όταν ερμηνεύονται τμήματα των *Πολιτικών* και των *Ηθικών Νικομαχείων* σχετικά με την αξία της αγωγής, της έννομης πολιτείας, της κυριαρχίας επί των ηδονών) και των τραγικών ποιητών.

2.2.2.4 Διδακτέα ύλη - Ενδεικτικός προγραμματισμός

2.2.2.4.1 Ηθικά Νικομάχεια

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΔΙΔΑΚΤ. ΩΡΕΣ
Εισαγωγή: Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια	σ. 151-154		2

	Ενότητα 1		1
	Ενότητα 2		1
	Ενότητα 3		1
	Ενότητες 4, 6*		1
	Ενότητα 7		1
	Ενότητα 8		1
	Ενότητα 9		1
	Ενότητα 10		2
Γενική θεώρηση			1
Σύνολο			12

* **Σημείωση:** Για τις ενότητες 4 και 6 θα δοθούν περιληπτικά τα κύρια σημεία.

2.2.2.4.2 Αριστοτέλους Πολιτικά

ΕΝΟΤΗΤΕΣ	ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	ΔΙΔΑΚΤ. ΩΡΕΣ
Εισαγωγή:	σ. 178-179		
Πολιτικά			
	Ενότητα 11		1
		Ενότητα 12	1
		Ενότητα 13	1
		Ενότητα 14	1
	Ενότητα 15		1
	Ενότητα 16	Ενότητα 17*	2
		Ενότητα 18	1
	Ενότητα 20		2
Γενική θεώρηση			1
Σύνολο			11

* **Σημείωση:** Για τις ενότητες 17 θα δοθούν περιληπτικά τα κύρια σημεία.

3. Τα διδακτικά βιβλία

3.1 Θουκυδίδη Περικλέους Επιτάφιος

- Η **Εισαγωγή** θα διδαχθεί συνολικά σε τρεις (3) διδακτικές ώρες. Το κεφ. Α (σελ. 5-8) θα διδαχθεί συνοπτικά, ενώ τα Κεφ. Β,Γ,Δ (σελ. 8-23) θα διδαχθούν αναλυτικά. Αρκετά στοιχεία της εισαγωγής θα επι-

σημανθούν και κατά τη διάρκεια της ερμηνευτικής διαδικασίας, όταν γίνει λόγος γι' αυτά και στην κατάλληλη θέση, όπως **ειδικότερα καθορίζονται στο βιβλίο του καθηγητή.**

- Από το **Κείμενο** τα κεφ. **34-35** και **43-46** θα διδαχθούν αναλυτικά από μετάφραση.
- Τα κεφ. **36-42 (πρωτότυπο)** θα διδαχθούν αναλυτικά με ρυθμό **12** περίπου στίχους κατά διδακτική ώρα. Κατά τη διδασκαλία συχνά θα δίνεται η ευκαιρία για συσχετισμό του περιεχομένου του *Επιταφίου* με τις πολιτικές θέσεις του Αριστοτέλη, που περιέχονται στα *Πολιτικά*.
- Ύστερα από την ολοκλήρωση της ερμηνευτικής εργασίας, θα γίνει γενική θεώρηση του έργου σε μία **(1)** διδακτική ώρα. Με βάση τη διδασκαλία που έγινε στη σχολική αίθουσα, οι μαθητές θα κληθούν:
  - Να δώσουν τη δομή, το νοηματικό περιεχόμενο του λόγου, τις σημαντικότερες ιδέες που εκφράζονται σ' αυτόν.
  - Να αξιολογήσουν τη σημασία του για τη συγκεκριμένη στιγμή της αθηναϊκής ιστορίας και για τον σημερινό άνθρωπο.
  - Τέλος, να παρουσιάσουν τον *Επιτάφιο* ως έκφραση της ιδεολογίας και των θεσμών της αθηναϊκής δημοκρατίας της κλασικής εποχής και να τον αποτιμήσουν ως λογοτεχνικό κείμενο.

Σημείωση: Ειδικότερες οδηγίες δίνονται στο βιβλίο του καθηγητή.

3.2 Φιλοσοφικός λόγος (Πλάτων-Αριστοτέλης)

1. Πλάτωνος *Πρωταγόρας* και *Πολιτεία*

- Από την Εισαγωγή στον *Πρωταγόρα* το κεφ. Α (σελ. 49-52) και το κεφ. Β (Η φιλοσοφική σημασία του διαλόγου, σελ. 56-57) **θα διδαχθούν αναλυτικά.** Στα παράλληλα κείμενα (σελ. 60-68) θα γίνει αναφορά με αφορμή τη διδασκαλία του μύθου του Πρωταγόρα. Μπορούν επίσης τα κείμενα αυτά να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο σχετικών εργασιών των μαθητών.
  - Από την **Εισαγωγή** στην *Πολιτεία του Πλάτωνα* θα διδαχθούν **αναλυτικά** οι παράγραφοι: **1, 2, 3** (σ. 92-93), **6, 8, 12, 13, 14** (σ. 96-102). Για όλη την εισαγωγή της *Πολιτείας* θα διατεθούν δύο **(2)** διδακτικές ώρες.
- **Κείμενα:**
  - α. Από τον *Πρωταγόρα*:
Οι ενότητες **4, 5, 6** και **7** θα διδαχθούν **αναλυτικά.** Στις ενότητες **1, 2** και **3** θα επισημανθούν τα βασικά στοιχεία.
  - β. Από την *Πολιτεία*:
Οι ενότητες **11, 12** και **13** θα διδαχθούν **αναλυτικά.** Στις ενότητες **14** και **15** θα επισημανθούν τα βασικά στοιχεία.
- Για τη **Γενική θεώρηση** κάθε έργου θα διατεθεί μία **(1)** διδακτική ώρα.

2. Αριστοτέλη *Ηθικά Νικομάχεια* και *Πολιτικά*

- Από την **Εισαγωγή** θα διδαχθεί αναλυτικά η εισαγωγή στα *Ηθικά Νικομάχεια*, (σελ. 151-153).
  - Η εισαγωγή στα *Πολιτικά* (σελ. 178-179) θα διδαχθεί μαζί με την **11^η** ενότητα σε μία **(1)** διδακτική ώρα.
- **Κείμενα:**
  1. Από τα *Ηθικά Νικομάχεια*:
Οι ενότητες **1, 2, 3, 7, 8, 9** και **10** θα διδαχθούν **αναλυτικά**. Στις ενότητες **4** και **6** θα επισημανθούν τα βασικά στοιχεία.
  2. Από τα *Πολιτικά*:
Οι ενότητες **11, 12, 13, 14, 15, 16, 18** και **20** θα διδαχθούν **αναλυτικά**. Στην ενότητα **17** θα επισημανθούν τα βασικά στοιχεία.
- Για τη **Γενική θεώρηση** κάθε έργου θα διατεθεί μία **(1)** διδακτική ώρα.

Σημείωση: Ειδικότερες οδηγίες δίνονται στο βιβλίο του καθηγητή.

4. Δείγματα ερμηνευτικής προσέγγισης

I. Πλάτωνος *Πρωταγόρας*

ΤΕΛΙΚΑ Η ΑΡΕΤΗ ΕΙΝΑΙ ΔΙΔΑΚΤΗ;

– Συμβολή στην ανάγνωση του πλατωνικού *Πρωταγόρα* –

Τρεις «σκηνές» με σημασία

Μπορεί βέβαια να κάνει κανείς μια σύντομη εισαγωγή στο έργο, το θέμα, τα πρόσωπα, τη σοφιστική ως κίνημα παιδευτικό και πνευματικό, αλλά όλα αυτά θα προκύψουν καθ' οδόν μέσα από το ίδιο το κείμενο και ιδιαίτερα μέσα από τρεις «σκηνές» στην αρχή, που, εκτός των άλλων, φανερώνουν τη θεατρικότητα, την αφηγηματική γοητεία και την περιγραφική χάρη του Πλάτωνα.

Σκηνή πρώτη. Ο νεαρός Ιπποκράτης καταφθάνει έναγχος και χαράματα στο σπίτι του Σωκράτη. Οι πόρτες προφανώς ανοιχτές. Ο Σωκράτης ακόμα κοιμάται. Ο νεαρός τον ξυπνάει για να του αναγγείλει την άφιξη στην Αθήνα του Πρωταγόρα, του διάσημου σοφιστή από τα Άβδηρα. **Πρωταγόρας άφίκται.** Ο νεαρός επιθυμεί διακαώς να γίνει μαθητής του. Αν μεσολαβήσει ο Σωκράτης, αν πει έναν καλό λόγο, μπορεί η επιθυμία του να εκπληρωθεί. Αυτός είναι ο σκοπός της τόσο πρωινής επίσκεψης.

Σ' αυτή τη σκηνή μπορούμε να επισημάνουμε:

- α) τη μεγάλη (και καλή) φήμη του σοφιστή, ιδιαίτερα στη νεολαία, φήμη που δεν συνάδει με την πλατωνική πολεμική.
- β) τη μεγάλη ζήτηση που είχε η παιδεία του, έτσι ώστε να μην είναι εύκολο να γίνει κανείς μαθητής του, παρ' όλο που ήταν διατεθειμένος και εις θέση να πληρώσει τα δίδακτρα.
- γ) την ανάγκη παιδείας που διακατείχε τους νέους, προκειμένου να αναλάβουν ενεργό μέρος στην πολιτική ζωή. Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι η διεύρυνση της δημοκρατίας στην Αθήνα έδινε σε όλους τους πολίτες τη δυνατότητα πρόσβασης στα πολιτικά αξιώματα. Για να το επιτύχει όμως αυτό ο νέος είχε ανάγκη από παιδεία, κυρίως πολιτική. Σ' αυτή την ανάγκη πολιτικής παιδείας των νέων ανταποκρίνεται το κίνημα της σοφιστικής, ένα από τα πιο λαμπρά πνευματικά κινήματα της αρχαιότητας.

Η σοφιστική είναι πνευματικό και παιδευτικό κίνημα ενιαίο στο σκοπό αλλά πολυτασικό και πολύμορφο στο περιεχόμενο και στις μεθόδους. Η δημοκρατία ευνοούσε την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών. Επομένως ο κάθε σοφιστής είχε (και πρόβαλλε) τις απόψεις του για τα διάφορα πνευματικά και κοινωνικά ζητήματα. Συχνά οι απόψεις του ενός αποτελούσαν πολεμική στις απόψεις του άλλου.

Έτσι ο Σωκράτης διαφοροποιείται με το «ουδέν οίδα», και επομένως δεν διδάσκει (τι να διδάξω, αφού δεν ξέρω, δεν έχω μαθητές, δεν παίρνω χρήματα, τι χρήματα να πάρω, αφού δε διδάσκω τίποτα, ρωτώ μόνο, απορώ, συζητάω). Ωστόσο είναι φανερό ότι και ο ίδιος ανήκει στο

πνευματικό κίνημα της σοφιστικής (είναι ενδεικτικό ότι ο Αριστοφάνης το Σωκράτη χτυπάει στις *Νεφέλες* ως εκπρόσωπο του σοφιστικού πνεύματος) και αποσκοπεί στη λογική και στην ηθική προαγωγή των ανθρώπων. Ο Πρωταγόρας επιμένει στα κοινωνικά θέματα, ο Γοργίας διδάσκει τη ρητορική και τη δύναμη του λόγου (που είναι όπλο), ο Ιππίας διαθέτει και μεταδίδει γνώσεις πολλές και ποικίλες (για τον πολιτικό αγώνα η γνώση είναι δύναμη), ο Πρόδικος καταπιάνεται με γλωσσικά και ηθικά κυρίως θέματα (ορισμός εννοιών) και άλλοι με άλλα. Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργείται μια έντονη πνευματική ζύμωση, που επηρεάζει και τους άλλους συγγραφείς, ιδιαίτερα τον Ευριπίδη και το Θουκυδίδη, και, φυσικά, το νεαρό Πλάτωνα.

Τελικά: Δημοκρατία, πολιτική και παιδεία πάνε μαζί. Το ένα ενισχύει και ενισχύεται από το άλλο. Επομένως η σοφιστική είναι φυσική και γνήσια έκφραση της αθηναϊκής δημοκρατίας, είναι ο αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός.

Σκηνή δεύτερη. Συζήτηση στην αυλή. Όσπου να φέξει, ο Σωκράτης συζητάει για λίγο με το νεαρό στην αυλή. Γιατί, θέλεις, του λέει, τόσο πολύ να γίνεις μαθητής του Πρωταγόρα; Τι θα μάθεις κοντά του; Αν πας π.χ. να μαθητέψεις στο συνονόματο σου τον Ιπποκράτη, το γιατρό, και σε ρωτήσω τι μαθαίνεις κοντά στον Ιπποκράτη, θα μου απαντήσεις «μαθαίνω ιατρική, για να γίνω γιατρός». Αν πας κοντά στο Φειδία, θα μου απαντήσεις «μαθαίνω αγαματοποιός». Στον Πρωταγόρα κοντά τι θα μάθεις, τι θα γίνεις; σοφιστής. Εδώ κοκκίνισε ο νεαρός, κατά τον Πλάτωνα, και μάλλον δυσκολεύεται να απαντήσει. Βέβαια, όποιος παρακολουθεί τα μαθήματα ενός φιλοσόφου, δεν το κάνει αυτό για να γίνει κι ο ίδιος φιλόσοφος. Σ' αυτή την περίπτωση δεν πηγαίνει «επί τέχνη» (για να μάθει δηλαδή και να ασκήσει το επάγγελμα) αλλά «επί παιδεία» (για μόρφωση δηλαδή, για καλλιέργεια του πνεύματος), όπως ο ίδιος ο Σωκράτης τελικά απαντάει για λογαριασμό του νεαρού, που τον ρωτάει απλώς για να διαγνώσει τη σκέψη του. Εντούτοις, το ερώτημα ευσταθεί, είναι θεμιτό, όπως και η διάκριση «επί τέχνη» και «επί παιδεία» είναι χρήσιμη και ενδεικτική.

Το κοκκίνισμα του νεαρού όμως, εντάσσεται στην πολεμική του Πλάτωνα, γιατί ο Πλάτων έδωσε το μειωτικό περιεχόμενο στη λέξη σοφιστής, που αρχικά σήμαινε σοφός άνθρωπος, ικανός να σκέπτεται και να βρίσκει λύσεις. Ως γνωστόν, η σοφιστική ερέθισε εξαιρετικά και γονιμοποίησε ουσιαστικά τη σκέψη του νεαρού Πλάτωνα, για να την οδηγήσει τελικά σε μια έντονη πολεμική. Η πολεμική στρέφεται εξίσου και κατά της δημοκρατίας. Όχι μόνο γιατί ο Πλάτων είναι αριστοκράτης, όχι μόνο γιατί η δημοκρατία θανάτωσε τον αγαπημένο του δάσκαλο, το Σωκράτη, αλλά διότι η δημοκρατία, ενισχύοντας την ατομική ελευθερία, εξαπολύει δυνάμεις που κλονίζουν την κατεστημένη τάξη και τις καθιερωμένες αξίες. Τέτοιες δυνάμεις βλέπει ο Πλάτων να καλλιεργεί η σοφιστική παιδεία, γι' αυτό στρέφεται εναντίον της.

Σκηνή τρίτη: Στο σπίτι του Καλλία. Στο σπίτι του πλούσιου Καλλία,

που έχει εγκατασταθεί ο Πρωταγόρας, φτάνουν σε λίγο – έχει ξημερώσει πιά – ο Σωκράτης με τον Ιπποκράτη. Εδώ βλέπουμε τη χαριτωμένη ειρωνεία της πλατωνικής περιγραφής. Ο θυρωρός δεν τους αφήνει να μπουκ. Τελικά μπαίνουν και βρίσκουν εκεί συναγμένους όλους του μεγάλους σοφιστές. Λείπει ο Γοργίας αλλά ο Πρωταγόρας, ο Ιππίας, ο Πρόδικος είναι εκεί και έχουν πιάσει ήδη δουλειά. Ο Πρωταγόρας διδάσκει βαδίζοντας, συνοδευόμενος και ακολουθούμενος. Ο Ιππίας καθιστός παραδίδει στους μαθητές μαθήματα αστρονομίας. Ο Πρόδικος μιλάει κι αυτός, αλλά καθώς η φωνή του είναι βαριά, γίνεται μια βουή και δεν ακούγεται καθαρά. Ο Σωκράτης δηλώνει ότι θέλει να μιλήσει στον Πρωταγόρα.

Σχετικά με τον σκοπό της επίσκεψης

Ανακοινώνει λοιπόν το σκοπό και διατυπώνει μια επιφύλαξη του: Αυτός εδώ ο Ιπποκράτης, λέει, που είναι από καλή και εύπορη οικογένεια, επιθυμεί «ελλόγιμος γενέσθαι». Έχει δηλαδή τη (θεμιτή) φιλοδοξία να γίνει πολίτης σημαντικός και επιφανής, και για το σκοπό αυτό θέλει να γίνει μαθητής του Πρωταγόρα. Θέλει ο Πρωταγόρας να συζητηθεί το θέμα δημόσια, μπροστά σε όλους ή ιδιαιτέρως;

Ο Πρωταγόρας εκτιμά και επαινεί αυτή την πρόνοια του Σωκράτη. Πρώτο, διότι είναι «ξένος». Πράγματι, όλοι οι μεγάλοι σοφιστές ήταν ξένοι. Ο Πρωταγόρας από τα Άβδηρα της Θράκης (απ' όπου και ο Δημόκριτος), ο Γοργίας από τους Λεοντίους της Σικελίας (απώτερη αποικία των Χαλκιδέων), ο Ιππίας από την Ηλεία, ο Πρόδικος από την Κέα. Περιόδευαν σε διάφορες πόλεις παρουσιάζοντας (επαγγελματικά) την τέχνη και τη σοφία τους, όπως παλιότερα οι ραψωδοί. Ήταν περιοδεύοντες διδάσκαλοι, «οι πρώτοι πανεπιστημιακοί διδάσκαλοι της ιστορίας», κατά τον Η. Μαρrou. Ήταν λοιπόν φυσικό στη δουλειά τους να δημιουργούνται **φθόνοι, δυσμένειες και επιβουλές**, τόσο λόγω του ασκούμενου κοινωνικού ελέγχου στα λεγόμενά τους, όσο και λόγω επαγγελματικού ανταγωνισμού και αντιζηλίας. Σωστή λοιπόν η πρόνοια του Σωκράτη.

Ο Πρωταγόρας όμως δεν έχει να κρύψει τίποτε. Πιστεύει πως η σοφιστική είναι «τέχνη παλαιά» αλλά όσοι την ασκούσαν την κάλυπταν με διάφορα «προπετάσματα». Άλλος δηλαδή έλεγε πως διδάσκει μουσική, άλλος ζωγραφική, άλλος γυμναστική, μη θέλοντας να πουν πως είναι σοφιστές. Ο Πρωταγόρας δεν έχει κανένα λόγο να χρησιμοποιεί προσχήματα. Δηλώνει ευθαρσώς: **Ὁμολογῶ σοφιστῆς εἶναι καὶ παιδεύειν ἀνθρώπους.** Και είναι, πράγματι, αυτή η ομολογία η πρώτη (ιστορικά) συνειδητή δήλωση για την ανθρωποποιητική δύναμη της παιδείας και της δια του λόγου διδασχής. Οι σοφιστές πιστεύουν απόλυτα όχι μόνο στη δυνατότητα αλλά και στην αποτελεσματικότητα του διδακτικού έργου.

Επομένως το θέμα της επίσκεψης μπορεί να συζητηθεί ανοιχτά, μπορεί μάλιστα να συγκληθεί ένα «συνέδριον» και να λάβουν μέρος σ' αυτό

και οι άλλοι παρόντες σοφιστές, καθώς και όλοι οι παρευρισκόμενοι.

Ερώτηση και απάντηση σχετικά με το μάθημα

Αφού μαζευτήκαν όλοι, ο Σωκράτης διατυπώνει τη βασική ερώτηση, που είδαμε να συζητάει με τον Ιπποκράτη στην αυλή. Τώρα θέτει την ερώτηση στον ίδιο τον Πρωταγόρα και πρώτα τη θέτει με πλάγιο τρόπο. Αναρωτιέται τι θα μάθει, τι θα αποκομίσει ο Ιπποκράτης (**ὅτι αὐτῷ ἀποθήσεται**) μαθητεύοντας κοντά στον Πρωταγόρα. Πλάγια και γενική είναι και η απάντηση του σοφιστή: Μαθητεύοντας κοντά του ο νεαρός θα προοδεύει κάθε μέρα προς το καλύτερο, θα γίνεται συνεχώς και καλύτερος: **Ἄει ἐπὶ τὸ βέλτιον ἐπιδιδόναί.**

Σ' αυτό το σημείο, κι επειδὴ το «βέλτιον» είναι γενικό και αόριστο, ο Σωκράτης θέτει ευθέως την ερώτηση: **Εἰς τί;** Σε τι πράγμα θα γίνεται καλύτερος ο Ιπποκράτης; Κοντά σ' ένα γιατρό θα γίνεται καλύτερος στην ιατρική, κοντά σ' ένα ζωγράφο στη ζωγραφική κτλ. Στην προκειμένη περίπτωση όμως, σε τι; Ποιο είναι το μορφωτικό αγαθό, θα λέγαμε, το οποίο παραδίδει (μεταδίδει) ο Πρωταγόρας, και δια του οποίου βελτιώνει τους μαθητές του; Ποιο είναι τελικά το μάθημα;

Τὸ μάθημα ἐστὶν εὐβουλία, απαντά ευθέως τώρα ο Πρωταγόρας. Είναι δηλαδή η φρόνηση, η ορθή κρίση, ο νους. Την ευβουλία τη βρίσκουμε στα κείμενα να αντιστρατεύεται το ολέθριο πάθος, που οδηγεί σε ακραίες καταστάσεις. Ευβουλία συνιστά π.χ. ο Ερμής (και ο χορός) στον Προμηθέα (1035, 1038), ευβουλία συνιστά και στον Κρέοντα ο χορός (*Αντιγόνη*, 1098).

Για τον Πρωταγόρα, η ευβουλία, ως μάθημα, κινείται σε δύο επίπεδα: α) Στο **ιδιωτικό επίπεδο**, όπου ο νέος μαθαίνει να διαχειρίζεται σωστά στο σπίτι του και τα υπάρχοντα του (**ὅπως ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικῶ**) και β) στο **δημόσιο επίπεδο**, όπου ο νέος μαθαίνει να συμμετέχει ενεργά στην πολιτική ζωή μιλώντας και πράττοντας (**ὅπως δυνατώτατος πράττειν καὶ λέγειν**). Η ευβουλία λοιπόν του Πρωταγόρα είναι μάθημα πολιτικής αρετής. Αυτός δεν διδάσκει «τέχνες», όπως οι άλλοι σοφιστές (π.χ. ο Ιππίας που διδάσκει αστρονομία), αλλά αυτό ακριβώς που θέλουν οι νέοι: Την ορθή πολιτική στάση. Την επιστήμη της πολιτείας των συνοικούντων (Πλ. *Αλκιβ.* 124E-125).

Είναι φανερό ότι ο Πρωταγόρας κινείται μέσα στην ελληνική παράδοση και συγκεκριμένα στην παρούσα μορφή της αρετής, όπως εξελισσόμενη διαμορφώθηκε παράλληλα με την εξέλιξη της ελληνικής πόλης. Ενώ δηλαδή στον Όμηρο η αρετή δηλώνει την ιδιότητα του «αριστοκράτη» και ταυτιζόμενη με τη σωματική ρώμη και την τόλμη εκφράζεται ως ικανότητα του «επιτελείν αριστείες» αφενός, αλλά και του «λέγειν και πράττειν» αφετέρου, κατά τα ομηρικά παιδευτικά ιδεώδη, στη συνέχεια εξελίσσεται σε πνευματική ιδιότητα (σοφία) και τέλος σε πολιτική (ιδιότητα του καλού πολίτη και πολιτικού) στα πλαίσια της διεύρυνσης της δημοκρατίας στην ελληνική πόλη. Εδώ βρίσκεται και η ευβουλία του Πρωταγόρα ως φρόνησις. Ηθική έννοια στην αρετή θα δώσει, δια του

Σωκράτη, ο Πλάτων, ο μεγάλος ανατροπέας, που δίνει στη ζωή, στις αξίες, στην παιδεία γενικά, μια καθαρά ηθική κατεύθυνση, με περιεχόμενο συνειδησιακό και μεταφυσικό.

Δεν ξέρουμε σε τι συνίσταται η ευβουλία του Πρωταγόρα, με ποιους δηλαδή διδακτικούς τρόπους ο σοφιστής οδηγεί τους μαθητές του στη πολιτική αρετή. Ίσως, όπως υποστήριξε ο Heinemann, ο Πρωταγόρας να είχε επεξεργαστεί μια θεωρία για την επιτυχία στη ζωή και αυτή να ήταν το περιεχόμενο της «τέχνης» του. Προς το παρόν, πάντως, ο Σωκράτης αμφισβητεί το ίδιο το μάθημα και αναρωτιέται αν αυτή η (πολιτική) αρετή είναι διδακτή στον άνθρωπο, αν διδάσκεται.

Η σωκρατική απορία: Η πολιτική αρετή είναι διδακτή;

Διδακτή είναι η γνώση. Η πολιτική αρετή, όμως, είναι γνώση που να μπορεί να τη μάθει κανείς, όπως μαθαίνει μια τέχνη; Ο Σωκράτης δεν το πιστεύει και διατυπώνει την άποψή του σε άρτια δομημένο λόγο. Θεματική πρόταση: «*Ηγούμαι οὐ διδακτόν είναι (τήν ἀρετήν)*». Προς στήριξη της άποψής του επικαλείται δύο επιχειρήματα, που ξεκινούν από την εμπειρία.

α) Οι Αθηναίοι (που είναι σοφοί) όταν πρόκειται να λάβουν αποφάσεις, για τα ειδικά θέματα (οικοδομές κ.α.) συμβουλευόνται τους ειδικούς, αυτούς που έχουν τις ειδικές γνώσεις για το συγκεκριμένο θέμα: για τα πολιτικά ζητήματα όμως, καλούνται όλοι (σιδεράδες, τσαγκάρηδες, βυρσοδέψες κτλ.) να πουν τη γνώμη τους και να αποφασίσουν. Άρα δεν υπάρχουν «ειδικοί» στα πολιτικά, δεν υπάρχει ειδική πολιτική γνώση. Αν υπήρχε κι αν διδασκόταν, θα καλούσαν και για τα πολιτικά τους ειδικούς να αποφασίσουν. Εδώ βέβαια βλέπουμε μια έμμεση βολή του Σωκράτη (Πλάτωνα) προς τη δημοκρατική διαδικασία στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Αυτή ακριβώς η δημοκρατική διαδικασία φανερώνει ότι η πολιτική αρετή δεν είναι διδακτή, αφού όλοι έχουν γνώμη ισότιμη. (Ο Σωκράτης βέβαια δεν λέει για το ποια τελικά γνώμη πείθει τους άλλους και επικρατεί στην αγορά).

β) Οι άριστοι πολιτικοί (ο Περικλής π.χ.) δεν κατάφεραν να μεταδώσουν και στα παιδιά τους την πολιτική αρετή τους. Αν όμως αυτή ήταν διδακτή, θα την είχαν μεταδώσει. Το συμπέρασμα είναι ίδιο θεματική πρόταση: *Οὐχ ἡγούμαι διδακτόν είναι ἀρετήν ὅπερ ἔδει δεῖξαι*).

Ο αντίλογος του Πρωταγόρα. Η απόδειξη του μύθου

Είναι γνωστές οι «αντιλογίες» κι οι αγώνες λόγων στους Έλληνες. Η διπλή όψη των πραγμάτων ξεκινάει από τις αντιθέσεις στη φύση (μέρα-νύχτα, χειμώνας-καλοκαίρι κτλ.) περνάει στα δικαστήρια (*μηδενὶ δίκην δικάσης πρὶν ἀμφοῖν μύθον ἀκούσης*) και θεμελιώνει τη διαλεκτική (άρα τη σχετικότητα των πραγμάτων και τη δύναμη του λόγου). Ο Ηράκλειτος έθεσε τις βάσεις για μια συστηματική διαλεκτική, που την υιοθέτησε πλήρως ο Hegel. Ο Πρωταγόρας έλεγε την περίφημη φράση *Περὶ πάντων πράγματος δύο λόγοι εἰσὶν ἀντικείμενοι ἀλλήλοις* και αυτές ακρι-

βώς οι «δισσολογίες» (*τὸν αὐτὸν λόγον ψέγειν καὶ ἐπαινεῖν*) ήταν η βασική μέθοδος της σοφιστικής διδασκαλίας, κατά τα κελεύσματα της ρητορικής. Το ζητούμενο είναι ο ισχυρότερος λόγος, ο «κρείσσων», που θα πείσει και θα επιβληθεί ως (προσωρινή) αλήθεια, έως ότου ανατραπεί. Εδώ έχουμε λοιπόν μια τυπική «αντιλογία».

Ο Πρωταγόρας, αντίθετα από το Σωκράτη, θα υποστηρίξει ότι η πολιτική αρετή είναι διδακτή. Στην «επίδειξη» του θα προσπαθήσει να το αποδείξει πρώτα με το μύθο, που αφενός περικλείει την παλαιά εμπειρία, αφετέρου εντάσσει το σοφιστή στην ελληνική παράδοση. Κατά την έρευνα, ο μύθος (και ο λόγος) είναι αυθεντικό κείμενο του Πρωταγόρα από το (χαμένο) έργο του *Περί τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως*. Το έργο μας δίνει συνοπτικά, και κατά στάδια, την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας.

Πρώτο στάδιο. Υπάρχουν μόνο θεοί και όχι θνητά γένη. Παρά τον «αγνωστικισμό» του ως προς τους θεούς, ο Πρωταγόρας βλέπει το πρώτο στάδιο ως θεολογικό. Ο σοφιστής καλύπτει με θεούς (μυστηριώδεις δυνάμεις) το κενό της ιστορικής μας άγνοιας.

Το **δεύτερο στάδιο** είναι μια **Γένεση** των θνητών ειδών (από τους θεούς) και η ενίσχυσή τους με στοιχεία επιβίωσης. Τη διανομή των στοιχείων ανέλαβε ο Επιμηθέας, ο οποίος, όπως δείχνει και το όνομά του, ενσαρκώνει την απρονοησία σε αντίθεση με τον αδελφό του Προμηθέα, που εκπροσωπεί την προνοητικότητα. Έτσι, μετά τη νομή (εκ των υστέρων) διαπιστώνεται ότι ο Επιμηθέας άφησε τελείως άοπλο και ανίσχυρο το ανθρωπίνο γένος.

Στο τρίτο στάδιο, ο Προμηθέας, θέλοντας να διορθώσει το λάθος του αδελφού του, κλέβει και δωρίζει στους ανθρώπους την έντεχνη σοφία της Αθηνάς και τη φωτιά του Ηφαίστου. Ο Προμηθέας τιμωρήθηκε, ως γνωστό, για την πράξη του, αλλά έκτοτε *ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας*, απόκτησε κάτι θεϊκό: τη σπίθα του νου και της φωτιάς. Έτσι ιδρύθηκαν οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες με τα βασικά τους χαρακτηριστικά. Έλειπε όμως το κυριότερο: Η πολιτική τέχνη, η πολιτική οργάνωση. Οι άνθρωποι ζούσαν σε ημιάγρια κατάσταση και αλληλοσπαράζονταν, χωρίς αντίληψη δικαίου και ηθικής.

Στο **τέταρτο στάδιο** ο Ζεός, φοβούμενος μήπως αυτοκαταστραφεί το ανθρωπίνο γένος, έστειλε τον Ερμή να δώσει σε όλους τους ανθρώπους την **Αιδώ** και τη **Δίκη**, στοιχεία που αποτελούν τη βάση της πολιτικής οργάνωσης. Από τότε αρχίζουν οι πολιτικές κοινωνίες και η πολιτική τέχνη. Δωρεά θεϊκή, του ίδιου του Δία, για την επιβίωση (= ειρηνική διαβίωση) των ανθρώπων. Το περί δικαίου και ηθικής αίσθημα λοιπόν, που καθορίζει το πολιτικώς ορθό, είναι κοινό σε όλους, γι' αυτό και σωστά οι Αθηναίοι καλούν όλους να λάβουν μέρος στη λήψη των αποφάσεων. Όλοι μπορούν να κρίνουν.

Με το μύθο του Πρωταγόρα:

α) Διαγράφει την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας ως συνεχή πορεία εξανθρωπισμού και βελτίωσης της ζωής.

β) Υπερασπίζεται τη δημοκρατική αντίληψη στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων ανατρέποντας το επιχείρημα του Σωκράτη.

γ) Δείχνει ότι η πολιτική αρετή είναι διδακτή, διότι στηρίζεται σε υπόβαθρο φυσικό και κοινό (αίσθημα αιδούς και δίκης), άρα επιδεκτικό βελτιώσεως. Οι παρεχόμενες νουθεσίες και οι επιβαλλόμενες (*άποτροπής ένεκα*) ποινές, τείνουν προς αυτή την κατεύθυνση και αποδεικνύουν το διδακτόν της αρετής.

Η απόδειξη του λόγου

Ο Πρωταγόρας συμπληρώνει τη μυθική απόδειξη του διδακτού της αρετής με απόδειξη λογικής. Ο λόγος συμπληρώνει και συγκεκριμενοποιεί εδώ τον ανθρωπολογικό μύθο, εν αντιθέσει προς τον Πλάτωνα, όπου ο μεταφυσικός μύθος αποτελεί συνήθως προέκταση και έσχατη καταφυγή του λόγου.

Με το «λόγο» του ο Πρωταγόρας υπογραμμίζει ότι η όλη διαδικασία της αγωγής μέσα σε μια πολιτική κοινωνία, αποτελεί ορατή απόδειξη του διδακτού της αρετής. Και όλη η ζωή του ανθρώπου είναι μια διαδικασία αγωγής: Πρώτα η τροφός, η μήτηρ, ο παιδαγωγός, ο πατήρ. Έπειτα ο διδάσκαλος και ο παιδοτρίβης. Έπειτα η πόλις ολόκληρη ως παιδευτική κοινότητα με τους νόμους, τους θεσμούς, τα παραδείγματά της. Όλοι και όλα διδάσκουν την πολιτική αρετή μέσα από την διάκριση του πρέπει – δεν πρέπει, ποίει – μη ποίει, αυτό είναι καλό το άλλο είναι κακό, αποβλέποντας στην ορθή κοινωνικοποίηση (κοινωνική ένταξη) του ανθρώπου, που είναι συγχρόνως και ηθικοποίηση.

Η αγωγή όμως προαπαιτεί τη φύση, λέει ο Πρωταγόρας. Όσο η φύση (οι κληρονομημένες ιδιότητες) είναι καλύτερη, τόσο η δυνατότητα της αγωγής είναι μεγαλύτερη, και σ' αυτό οφείλεται ότι τα παιδιά των μεγάλων πολιτικών δεν είναι και αυτά μεγάλοι πολιτικοί π.χ. τα παιδιά του Περικλή, που πάντως είναι μικρά ακόμη και επομένως έχουν ελπίδες. Αλλά και μικρή να είναι η επίδραση της αγωγής, είναι πολύ καλύτερη από την παντελή έλλειψη αγωγής, που αφήνει τον άνθρωπο σε άγρια κατάσταση. Όπως και όσοι γυμνάζονται δεν γίνονται βέβαια όλοι αθλητές ή πρωταθλητές διατηρούν όμως το σώμα τους σε καλύτερη κατάσταση από αυτούς που δεν γυμνάζονται καθόλου.

Κατά τον Πρωταγόρα, λοιπόν, η αρετή είναι διδακτή, επειδή η αγωγή είναι δυνατή, επειδή ο άνθρωπος είναι ον αγώγιμο. Ο αισιόδοξος ανθρωπισμός του Πρωταγόρα απορρέει από τη δύναμη και την επίδραση της αγωγής και της παιδείας του ανθρώπου. Αύριο όλα θα είναι καλύτερα, γιατί η γνώση μας θα είναι περισσότερη και περισσότερο διαδεδομένη.

II. Αριστοτέλη Ηθικά Νικομάχεια (B 6, 14-16).

I. Σύνδεση με τα προηγούμενα - Αφόρμηση

Οι ερωτήσεις αφορούν:

- Τις προϋποθέσεις με βάση τις οποίες προσδιορίζεται η μεσότητα της ηθικής αρετής
  - Οι προϋποθέσεις αυτές έχουν σχέση με τον χρόνο (*ότε δει*), τις συνθήκες (*έφ οίς δει*), με τα πρόσωπα (*πρός ος δει*), με τον σκοπό (*ο ένεκα*) και με τον τρόπο (*ώς δει*).
- Το περιεχόμενο της ηθικής αρετής ως μεσότητας και ακρότητας
  - Η ηθική αρετή είναι μεσότητα και ακρότητα. Μεσότητα διότι βρίσκεται μεταξύ των δύο άκρων της υπερβολής και της έλλειψης. Η ίδια όμως δεν έχει κανένα από τα χαρακτηριστικά αυτά, γιατί έτσι θα αναιρούνταν η ουσία της. Αντίθετα είναι ενιαία και αδιαίρετη ηθική τελειότητα στον υπέρτατο βαθμό.

II. Στόχοι της Ενότητας

- Να κατανοήσουν οι μαθητές:
  1. τον πληρέστερο ορισμό της ηθικής αρετής και
  2. ότι η αρετή είναι μεσότητα, όπως και η τέχνη, και όχι υπερβολή και έλλειψη

III. Παρουσίαση του νέου - Καθορισμός του θέματος

Η παρουσίαση γίνεται είτε από τον διδάσκοντα είτε από μαθητή που μπορεί να διαβάσει καθαρά και παραστατικά.

Θέμα: Η αρετή είναι έξη προαιρετική, που βρίσκεται σε μεσότητα *πρός ήμάς* και συνδέεται με τον λόγο και την αποφυγή της υπερβολής και της έλλειψης

V. Διάρθρωση της Ενότητας

1. «*Ἐτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν ... παντοδαπῶς δὲ κακόν*»: πληρέστερος ορισμός της ηθικής αρετής.
2. «*Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ .... καὶ αἰρείσθαι*»: η αρετή είναι έξη προαιρετική, που βρίσκεται σε μεσότητα *πρός ήμάς*.

VI. Επεξεργασία

Α΄ Υποενότητα

Γλωσσικά

εἴκαζον: παρατ. του ρ. *εἰκάζω*.

ομόρριζα: *εἰκασία, εἰκαστικός, εἴκασμα, ἀπεικάσμα, ἀπεικασία, εἰκασμός*.

συνώνυμα: *ὁμοιωῶ, παραβάλλω, παρατίθημι, συγκρίνω, τεκμαίρομαι*.

πεπερασμένον: παρακ. του ρ. *περαίνομαι* (< *πέρας*). Ο μέλλον σε -οῦμαι, κατά τα ενρινόληκτα (Γ.Α.Ε. § 302)

ομόρριζα: *περαίωσις, ἀπέραντος, ἀπεραντοσύνη, συμπεράσμα, κ.ά.*

ἐπιτυχεῖν: υπενθυμίζεται ο σχηματισμός του αορ. β΄.

ομόρριζα: *τύχη, ἐπιτυχία, ἐπιτυχής, εὐτυχής, ἀτυχής, δυστυχής*,

τυχαῖος, ἐπίτευξις, συνέντευξις, ἐπίτευγμα, (ν.ε.) άτυχος, καλότυχος, τυχερός.
 συνώνυμα: *κατορθῶ, ἄγω, φέρω, εὐδοκιμῶ, εὐστοχῶ, εὐτυχῶ*.
 αντώνυμα: *άστοχῶ, ἀπόλλυμι, ἠττώμαι, νικῶμαι, καταβάλλομαι*.

Βασική συντακτική δομή

*τὸ μὲν ἀμαρτάνειν ἔστιν πολλαχῶς
 (τὸ κακὸν (ἔστιν) τοῦ ἀπείρου,
 τὸ ἀγαθὸν (ἔστιν) τοῦ πεπερασμένου)*

*τὸ δὲ κατορθοῦν (ἔστιν) μοναχῶς
 (τὸ μὲν ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ ράδιον
 τὸ δὲ ἐπιτυχεῖν χαλεπὸν)*

*τῆς κακίας (ἔστιν) — ἢ ὑπερβολῆ
 — καὶ ἢ ἔλλειψις
 ἢ μεσότης τῆς ἀρετῆς (ἔστιν)
 (ἔσμεν) — ἐσθλοὶ ἀπλῶς,
 — κακοὶ δὲ παντοδαπῶς)*

Ερμηνευτικά στοιχεία - φιλοσοφική ανάλυση

- *τὸ μὲν ἀμαρτάνειν ... μοναχῶς*: ο Αριστοτέλης αντλεί επιχειρήματα από τη θεωρία των Πυθαγορείων, βασικό δόγμα της διδασκαλίας των οποίων αποτελεί η αρχή ότι η ουσία των όντων είναι ο αριθμός. Στην αρχική κοσμική αρχή του αριθμού, διέκριναν το περιττό και το άρτιο, τη μονάδα και τη δυάδα. Την πρώτη αυτή αντίθεση επεξέτειναν σε δέκα βασικές αρχές, που κατατασσόμενες σε ζεύγη είναι οι εξής: *πέρας-ἄπειρον, περιττὸν-ἄρτιον, ἐν-πλήθος, δεξιὸν-ἀριστερόν, ἄρρεν-θῆλυ, ἤρεμοῦν-κινούμενον, εὐθύ-καμπύλον, φῶς-σκότος, ἀγαθὸν-κακόν, τετράγωνον-ἑτερόμηκες*. Το ζεύγος *πέρας-ἄπειρον* θεωρεῖται το βασικότερο από όλα. Κατά τους Πυθαγορείους ο κόσμος έχει πέρας, είναι πεπερασμένος και χαρακτηρίζεται από την αρμονική διάταξη των μερών του. Το άπειρον λοιπόν, που υποδηλώνει την αταξία και την έλλειψη αρμονίας, είναι αρνητικό χαρακτηριστικό της πραγματικότητας.
- *ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ... κακοὶ*: μετά τους Πυθαγορείους ο Αριστοτέλης επικαλεῖται την ποίηση, για να καταλήξει στη συνέχεια στον βασικό ορισμό της ηθικής αρετής. Στον στίχο που παραθέτει τονίζεται ότι η καλοσύνη είναι μία και απλή, ενώ οι δρόμοι της κακίας πολλοὶ και ποικίλοι.

Μετάφραση

Β' Υποενότητα

Γλωσσικά

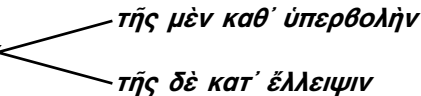
ὠρισμένη: ο μέλλων σε *-ιοῦμαι*, κατά τα υπερδισύλλαβα σε *-ίζω* (Γ.Α.Ε § 295). ομόρριζα: *ὄρος, ὄριον, ὀρισμός, ἀρίστος, διορισμός, ὀριστέον, ἐξόριστος, ἀφορισμός, προορισμός, ὀριστός, ὀριστικός, προσδιορισμός, ἀδιόριστος*.

ἐλλείπειν: επισημαίνεται η μετάπτωση της συλλαβής (*λι*) στον αόρ. β' και η ετεροίωση (*λοι*) στον ενεργητικό παρακείμενο (το ίδιο και στο *τρέφω - τέτροφα*). ομόρριζα: *ἔλλειψις, ἔλλειμμα, ἐλλειπτικός, ἔλλιπής, λιποτάκτης, ἔκλειψις, διάλειμμα, λείψανον, ὑπόλοιπος, ὑπόλειμμα, κ.ά.*

δέοντος: το ρ. *δέω - δέομαι*, όπως και τα ρ. *πλέω, νέω, θέω* έχουν μονοσύλλαβο θέμα και στον ενεστώτα και παρατατικό συναιρούν μόνον τα *ε + ε* και *ε + ει* (βλ. Γ.Α.Ε. § 327).

Βασική συντακτική δομή

*Ἄρα ἡ ἀρετὴ (ἐστίν) ἔξις προαιρετικὴ
οἷσα ἐν μεσότητι τῇ πρὸς ἡμᾶς
ὠρισμένη λόγῳ*

Μεσότης δύο κακιῶν
τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν
τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν

Ερμηνευτικά στοιχεία - φιλοσοφική ανάλυση

- **ἡ ἀρετὴ ἔξις προαιρετικὴ:** για έναν πληρέστερο ορισμό της ηθικής αρετής, ο Αριστοτέλης επισημαίνει πρώτα ότι η αρετή είναι ἔξις, που είναι «προσεχές γένος της αρετής» και την έχει ακόμη συνδέσει και με τα πάθη. Η στάση δηλαδή του ανθρώπου απέναντι στα πάθη με την επανάληψη της συμπεριφοράς διαμορφώνει το άτομο. Έτσι το άτομο εθίζεται σε μόνιμο και σταθερό τρόπο ενέργειας. Η ἔξις όμως είναι προαιρετική. Προϋποθέτει ορισμένη προσπάθεια και συγκεκριμένη προτίμηση. Η προαίρεση κλείνει μέσα της τη λογική σκέψη, που υποδεικνύει την πρέπουσα κάθε φορά στάση, την επιλογή και την προσπάθεια. Ταυτίζεται έτσι με την ελεύθερη και ἄλλογη εκλογή, με την ελεύθερη και ἄλλογη βούληση, που είναι προϋπόθεση για την ηθική ζωή. Ο άνθρωπος, για να εφαρμόσει στη ζωή του την αρχή της μεσότητας και να απέχει από τις ακρότητες της υπερβολής και της ἔλλειψης, είναι ανάγκη να γνωρίζει τι σημαίνει αρετή. Δεν ακολουθεί την αρετή τυφλά ούτε εξαναγκαζόμενος.
- **ὠρισμένη λόγῳ ... ὀρίσειεν:** η αρετή εξασφαλίζεται με την παρουσία του ορθού λόγου, τον οποίο διαθέτει ο φρόνιμος άνθρωπος. Η φρόνηση, όπως και η σοφία, έχει μεγάλη σημασία για την

κατανόηση της αριστοτελικής ηθικής. Η φρόνηση κατατάσσεται από τον Αριστοτέλη στις διανοητικές αρετές, εμπλεκόμενη όμως με την ηθική αποκτά πρακτικό χαρακτήρα. Έτσι η αναζήτηση της αρετής καθίσταται δύσκολο και επίπονο αγώνισμα.

- **Μεσότης δὲ δύο κακιῶν:** επισημαίνονται τα άκρα μεταξύ των οποίων βρίσκεται η αρετή ως μεσότητα, δηλαδή η υπερβολή και η έλλειψη. Τα αρνητικά αυτά στοιχεία εντοπίζονται στα πάθη και τις πράξεις.
- **τὴν δ' ἀρετὴν ... αἰρείσθαι:** διττός χαρακτήρας της αρετής, ο νοησιαρχικός, συνδέεται με την έλλογη σκέψη, και ο βουλευτικός πραγματώνει ως ηθική επιταγή όσα ο άνθρωπος έχει επιλέξει. Στην αρχή πρέπει να ανακαλύψει κανείς την αρετή και στη συνέχεια να την ακολουθήσει παραμερίζοντας τις δύο κακίες που την περιβάλλουν (έλλειψη -υπερβολή).

Μετάφραση

VII. Ανακεφαλαίωση - Βασικές επισημάνσεις

- Μετάφραση ολόκληρης της ενότητας από 1-2 μαθητές.
- Επισημάνσεις:
  - Ο Αριστοτέλης παραθέτει επιχειρήματα από τους Πυθαγορείους και την ποίηση.
  - Διατυπώνει πληρέστερα τον ορισμό της ηθικής αρετής.
  - Η αρετή είναι έξη προαιρετική, που βρίσκεται σε μεσότητα **πρὸς ἡμᾶς**. Συνδέεται με τον λόγο και την αποφυγή της υπερβολής και της έλλειψης.
  - Έχει νοησιαρχικό και βουλευτικό χαρακτήρα ταυτόχρονα.

VIII. Ασκήσεις

1. Με ποιον τρόπο ο Αριστοτέλης «εκμεταλλεύεται» τη θεωρία των Πυθαγορείων για να στηρίξει τις απόψεις του;
2. Ποια νέα στοιχεία προσθέτει ο Αριστοτέλης στον ορισμό της αρετής στην ενότητα αυτή, ώστε να είναι πληρέστερος;
3. Φαίνεται από τον ορισμό της αρετής ο πρακτικός χαρακτήρας της αριστοτελικής φιλοσοφίας;
4. **ἀπλῶς, πολλαχῶς, μοναχῶς:** Να γράψετε ομόρριζα στη ν.ε. των επιρρημάτων που σας δίνονται.
5. **κατορθοῦν, προαιρετική, υπερβάλλειν:** Να βρείτε τα συνθετικά των παραπάνω λέξεων και από το β' συνθετικό να γράψετε ομόρριζα στη ν.ε.
6. **έσθλοί, προαιρετική, φρόνιμος:** Να γράψετε συνώνυμα των παραπάνω λέξεων στη ν.ε.
7. **όρρισιεν:** Να γράψετε ουσιαστικά και επίθετα ομόρριζα και να σχηματίσετε με αυτά φράσεις στη ν.ε.
8. **παντοδαπῶς:** Να γράψετε πέντε σύνθετα επίθετα στη ν.ε. με α' συνθετικό το επίθετο **πᾶς** και να τα αναλύσετε στα συνθετικά τους.

5. Περιλήψεις διδακτικών ενοτήτων

5.1 Πλάτωνος Πρωταγόρας

Περίληψη των ενοτήτων 1, 2-3

Ο Πρωταγόρας, στην ερώτηση του Σωκράτη σχετικά με το τι διδάσκει τους μαθητές του, τον πληροφορεί ότι διδάσκει την *εὐβουλία* τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια ζωή. Ο Σωκράτης συμπεραίνει ότι πρόκειται για την πολιτική τέχνη και ερωτά τον Πρωταγόρα για το αν αυτή διδάσκεται ή όχι. Με επιχειρήματα που στηρίζονται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις πολιτικών ανδρών (Περικλής, Αλκιβιάδης) υποστηρίζει ότι η πολιτική τέχνη δεν διδάσκεται. Ο Πρωταγόρας, προκειμένου να εκθέσει την αντίθετη θέση του για το διδακτό της αρετής, θα προσπαθήσει να το αποδείξει διηγούμενος ένα *μύθο*.

Στο μύθο περιγράφεται η δημιουργία των ζώων και του ανθρώπου. Αφού οι θεοί έπλασαν τα όντα μέσα στη γη, όταν ετοιμάζονταν να τα φέρουν στο φως, έδωσαν εντολή στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να τα οπλίσουν με τέτοιες ικανότητες, ώστε να τους εξασφαλίσουν την επιβίωση. Ο Επιμηθέας, ο οποίος ανέλαβε, με την άδεια του Προμηθέα, τη διανομή, προίκισε, κατά εντυπωσιακό τρόπο, όλα τα ζώα με ικανότητες, δυνάμεις και δεξιότητες, ώστε αφενός να εξασφαλίζουν την τροφή τους και να προστατεύονται από τις καιρικές μεταβολές και αφετέρου να σώζονται από τις επιθέσεις των ισχυροτέρων τους. Ενώ όμως όλα τα όντα προοικίστηκαν αρμονικά με τις αναγκαίες γι' αυτά δυνάμεις, ο άνθρωπος παρουσιάστηκε ως το πιο αδύναμο και λιγότερο βιολογικά προικισμένο ον. Όταν ο Προμηθέας, κατά την επιθεώρηση της διανομής, διαπίστωσε αυτή την έλλειψη, για να δώσει στον άνθρωπο τη δυνατότητα της επιβίωσης, έκλεψε από την Αθηνά τις τεχνικές γνώσεις και από τον Ήφαιστο τη φωτιά, με την οποία οι τεχνικές γνώσεις μπορούσαν να αξιοποιηθούν, κι αυτή την *έντεχνη σοφία* τη δώρισε στους ανθρώπους. Εξαιτίας της κλοπής καταδιώχτηκε δικαστικά.

Έτσι, καταλήγει ότι η πολιτική αρετή, ως κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους, είναι απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση των ανθρωπινων κοινωνιών και ως απόδειξη του διδακτού της χρησιμοποιεί την παιδευτική σημασία της τιμωρίας.

5.2 Πλάτωνος Πολιτεία

Περίληψη ενότητας 11 (514a-515a)

[Με την αλληγορία του σπηλαίου ο Πλάτων δίνει παραστατικά τη θεωρία του για τον κόσμο των ιδεών]. Παρουσιάζονται κάποιοι άνθρωποι που ζουν αλυσοδεμένοι σ' ένα υπόγειο σπήλαιο. Βρίσκονται σε τέτοια θέση ώστε να μη μπορούν ούτε να στρίψουν το κεφάλι. Μια φωτιά καίει στην είσοδο της σπηλιάς μακριά, πίσω και πάνω από τους δεσμών-

τες. Ανάμεσα σ' αυτήν και στο σπήλαιο περνάει δρόμος με τειχίο προς την εσωτερική πλευρά. Οι δεσμώτες, που βλέπουν μόνο στο τοίχωμα της σπηλιάς, απέναντί τους,, μπορούν να δουν τις σκιές των διαφόρων ομοιωμάτων που κουβαλούν στους ώμους τους άνθρωποι που περνούν, αφανείς, πίσω από το τειχίο. Από αυτή τους την εμπειρία κρίνοντας θεωρούν ως αληθινά πράγματα τις σκιές, των ομοιωμάτων. Με τον ίδιο τρόπο και οι άνθρωποι θεωρούν ως "όντως όντα" τα αισθητά πράγματα. [Μόνο οι φιλόσοφοι μπορούν να αναχθούν στον κόσμο των ιδεών που είναι ο αληθινός κόσμος].

Περίληψη των ενοτήτων 14 και 15

Ο μύθος του Ηρός από την Παμφυλία, με τον οποίο τελειώνει η *Πολιτεία*, περιέχει τις εσχατολογικές αντιλήψεις του μεγάλου φιλοσόφου. Ο Ηρ, ζωντανός, αφηγείται όσα συμβαίνουν μετά το θάνατο. Κεντρικό πρόσωπο του μύθου είναι ο τύραννος Αρδιαίος, ο οποίος είχε διαπράξει φοβερά εγκλήματα κατά την άσκηση της εξουσίας. Η τιμωρία, τόσο αυτού όσο και των άλλων τυράννων, παρουσιάζεται φρικτή: ενώ έχουν πλησιάσει, μετά τη χιλιόχρονη τιμωρία τους, το στόμιο του δαιμονίου τόπου, εκείνο δε δέχεται να τους αφήσει να περάσουν, αλλά "μυκάται". Τότε άγριοι άντρες τους δένουν και σέρνοντάς τους πάνω στους ασπάλθους τους οδηγούν στον Τάρταρο, εξηγώντας στους περαστικούς το λόγο για τον οποίο τους τιμωρούν.

Μετά την τιμωρία του Αρδιαίου η αφήγηση στρέφεται στην περιγραφή του τόπου στον οποίο κρίνονται οι ψυχές. Παρουσιάζονται πρώτα οι τρεις μοίρες, που ψάλλουν τα γεγονότα στις τρεις διαστάσεις του χρόνου, τα παρελθόντα, τα παρόντα και τα μέλλοντα, ενώ στρέφουν διαδοχικά το αδράχτι της Ανάγκης, η μια με το δεξί, η άλλη με το αριστερό, η τρίτη πότε με το ένα πότε με το άλλο. Οι εσωτερικές και εξωτερικές αυτές κινήσεις υποδηλώνουν αντίστοιχα την κοσμική αρμονία, αλλά και την αβεβαιότητα του μέλλοντος. Εξάλλου, η επέμβαση της Λάχησης στην εξωτερική και εσωτερική κίνηση σημαίνει ότι το παρόν και το μέλλον καθορίζονται από το παρελθόν.

Μέσα σ' αυτόν τον τόπο οι ψυχές, που είναι αθάνατες, επιλέγουν την επόμενη ζωή τους. Σύμφωνα με το λόγο της Λάχησης, τον οποίο εκφωνεί κάποιος προφήτης, η επιλογή ή μη της αρετής εναπόκειται στην ευθύνη των ανθρώπων, ενώ ο θεός είναι ανεύθυνος. [Η επιλογή αυτή κινείται, δηλαδή, σε πλαίσια αναγκαιότητας (ανάγκη) και προσωπικής ευθύνης (ελευθερία)].

5.3 Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια

Ο Αριστοτέλης τονίζει τη σημασία που έχει η ηθική πράξη για την απόκτηση της αρετής. Αναφέρεται πρώτα στις καθημερινές ιδιωτικές συναλλαγές οι οποίες, εκτελούμενες κατ' επανάληψη με δικαιοσύνη, καθιστούν τον άνθρωπο δίκαιο, ενώ, αντίστοιχα, οι άδικες τον καθιστούν άδικο. Επομένως, οι επαναλαμβανόμενες όμοιες ενέργειες δημιουργούν τις έξεις, δηλαδή τον εθισμό. Έτσι, ο εθισμός στην τόλμη ή τη δειλία αναδεικνύει τους ανδρείους ή τους δειλούς, ενώ κατά τον ίδιο τρόπο οι άνθρωποι γίνονται πράοι και σώφρονες ή ακόλαστοι και οργίλοι. Αφού, λοιπόν, τόσο μεγάλη σημασία έχει ο εθισμός για την ηθική ποιότητα του ανθρώπου, είναι αυτονόητο ότι πρέπει να τον επιδιώκουν οι άνθρωποι από τη νεανική ηλικία.

Περίληψη ενότητας. 6 (Β 6, 1-4)

Ο Αριστοτέλης προσπαθεί να διερευνήσει και κατόπιν να καθορίσει το περιεχόμενο της έξης, δηλαδή του εθισμού, σε σχέση με την αρετή. Επειδή είναι δύο τα βασικά στοιχεία της αρετής, όποιου πράγματος, πρώτα να φτάσει στην τέλεια κατάστασή του και κατόπιν να επιτελέσει το έργο του, η έξη σε σχέση με την αρετή είναι εκείνη που επιτρέπει στα όντα να επιτύχουν αυτόν το σκοπό (τέλος). Κινούμενος στη συνέχεια επαγωγικά, στηρίζει τη συλλογιστική του με δύο παραδείγματα, του οφθαλμού και του ίππου: πρώτα τελειοποιούνται και κατόπιν εκπληρώνουν την αποστολή τους, δηλαδή ο οφθαλμός να βλέπει και ο ίππος να τρέχει. Επομένως, η αρετή του ανθρώπου δεν μπορεί να είναι τίποτ' άλλο παρά η έξη εκείνη, η οποία δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο να γίνει αγαθός και να εκπληρώσει τον προορισμό του.

5.4 Αριστοτέλους Πολιτικά

Περίληψη ενότητας 17 (Γ 7, 1-3/5)

Ο Αριστοτέλης προχωρεί στη μελέτη και τη γενική κατάταξη των πολιτευμάτων. Πρώτο κριτήριο για τη διάκρισή τους είναι ο φορέας της πολιτικής εξουσίας: Εξετάζεται, δηλαδή, αν ασκεί την εξουσία ένας, λίγοι ή πολλοί. Ο σκοπός, κατόπιν, τον οποίο προτίθεται να υπηρετήσει κάθε πολίτευμα, αποτελεί το δεύτερο κριτήριο. Σύμφωνα με τα παραπάνω, τα πολιτεύματα διακρίνονται σε ορθά και σε εκείνα που αποτελούν παρεκκλίσεις των ορθών. Ορθά πολιτεύματα είναι όσα εξυπηρετούν τα συμφέροντα όλων των πολιτών. Με βάση το φορέα της πολιτικής εξουσίας, ορθά πολιτεύματα είναι η βασιλεία, η αριστοκρατία και η “πολιτεία”. Παρεκκλίσεις των ορθών αποτελούν τα πολιτεύματα που εξυπηρετούν το συμφέρον των αρχόντων. Με βάση και πάλι το φορέα της πολιτικής εξουσίας, αυτά τα πολιτεύματα είναι η τυραννία, η ολιγαρχία και η δημοκρατία.

V. ΤΡΟΠΟΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Γενικά, ο τρόπος αξιολόγησης του μαθήματος, είτε μέσα στο σχολείο είτε σε περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο, πρέπει να στοχεύει στην αποτίμηση της προσωπικής στάσης των μαθητών απέναντι στα κείμενα, της επικοινωνίας τους με τα περιεχόμενα και τα συμπραζόμενα των κειμένων, της κριτικής τοποθέτησής τους απέναντι σε τιθέμενα ερωτήματα αλλά και της αρχαιογνωσίας τους και του βαθμού κατάκτησης της γλώσσας.

Αναλυτικότερα:

- Οι ερωτήσεις αξιολόγησης βρίσκονται σε αντιστοιχία με τους διδακτικούς στόχους και τη μέθοδο διδασκαλίας και εντάσσονται οργανικά στη διδακτική διαδικασία την οποία ανατροφοδοτούν, ώστε να είναι αποτελεσματικότερη
  - Στο μάθημα της Αρ. Ελλ. Γρ. δεδομένου ότι ένα λογοτεχνικό κείμενο επιδέχεται πολλαπλές ερμηνευτικές αναγνώσεις και διδακτικές προσεγγίσεις, χρησιμοποιούνται, κυρίως, ερωτήσεις ανοιχτού τύπου
  - Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν, όταν ελέγχεται γλωσσικό-πληροφοριακό υλικό ή σε κάθε περίπτωση, εάν συνδεθούν με ερωτήσεις ελεύθερης ανάπτυξης
  - Οι γλωσσικές ασκήσεις είναι κυρίως αντικειμενικού τύπου (πολλαπλής επιλογής, μετασχηματιστικές, αντιστοίχισης, διάζευξης κ.ά.) και η απάντησή τους απαιτεί αναφορά και συσχετισμό με το κείμενο
  - Δίνεται έμφαση στις ερμηνευτικές ερωτήσεις (νοηματικές, ιδεολογικές, αισθητικές κ.α.) με βάση κυρίως το πρωτότυπο κείμενο αλλά και με αναφορά στο περιεχόμενο των τμημάτων που διδάχθηκαν από μετάφραση ή των παράλληλων κειμένων που αξιοποιήθηκαν κατά τη διδασκαλία.
  - Η ποικιλία και η διαβάθμιση των ερωτήσεων επιτρέπει τον ευρύτερο και ουσιαστικότερο έλεγχο των αποτελεσμάτων της διδασκαλίας με βάση τις αποκτηθείσες γνώσεις των μαθητών
  - Η εκπόνηση συνθετικών δημιουργικών εργασιών από τους μαθητές κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους συνεκτιμάται με το σύνολο της σχολικής εργασίας τους και συμμετέχει στη διαμόρφωση της προφορικής βαθμολογίας τους.
- **Ο τρόπος εξέτασης του μαθήματος των Αρχαίων Ελληνικών και στις τρεις τάξεις του Λυκείου καθορίζεται από το άρθρο 15 του 86/2001 Π.Δ (Φ.Ε.Κ 73 Α' /12-2-01) ως εξής:**

A. Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία.

I. Για την εξέταση της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στην Α΄ και Β΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου ως μαθήματος Γενικής Παιδείας ισχύουν τα εξής:

1. Δίνεται στους μαθητές απόσπασμα διδαγμένου κειμένου 15-20 στίχων με νοηματική συνοχή και ζητείται:

α) να μεταφράσουν ένα τμήμα του 8-10 στίχων στη νέα ελληνική και
β) να απαντήσουν σε:

i. Δύο (2) ερωτήσεις ερμηνευτικές, που μπορεί να αναφέρονται σε ιδέες / αξίες / προβλήματα, στη στάση / ήθος / χαρακτήρα των προσώπων, στο ιστορικό / κοινωνικό / πολιτιστικό πλαίσιο της εποχής του έργου, στη δομή / σύνθεση του κειμένου, σε υφολογικά / αισθητικά θέματα, με βάση ολόκληρο το απόσπασμα.

ii. Μία (1) ερώτηση ερμηνευτική που αναφέρεται σε τμήμα τού από μετάφραση διδασκόμενου κειμένου, σε συσχετισμό με το παραπάνω εξεταζόμενο πρωτότυπο απόσπασμα. Σ' αυτή την περίπτωση δίνεται στους μαθητές σε φωτοτυπία το συγκεκριμένο μεταφρασμένο τμήμα.

iii. Μία (1) ερώτηση που αναφέρεται στο γραμματειακό είδος, στο οποίο ανήκει το κείμενο, στον συγγραφέα ή το έργο του.

iv. Μία (1) ερώτηση λεξιλογική -σημασιολογική (σύνδεση λέξεων αρχαίας και νέας, διατήρηση ή αλλαγή της σημασίας τους, οικογένειες ομόρριζων λέξεων, απλών ή σύνθετων, συνώνυμα, αντώνυμα).

v. Μία (1) ερώτηση γραμματικής και

vi. Μία (1) ερώτηση συντακτικού.

Οι ερωτήσεις υπό στοιχεία iv, v, vi μπορεί να αναλύονται σε δύο υποερωτήματα, ανάλογα με το είδος των ερωτήσεων που χρησιμοποιούνται.

2. Η βαθμολογία κατανέμεται ως εξής:

α) Η μετάφραση του κειμένου βαθμολογείται με 30 μονάδες της εκατοντάβαθμης κλίμακας.

β) Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 10 μονάδες της εκατοντάβαθμης κλίμακας.

γ) Στις περιπτώσεις κειμένων για τα οποία δεν προβλέπεται από το Πρόγραμμα Σπουδών διδασκαλία από μετάφραση, δεν δίνεται **στους** μαθητές η υπό στοιχείο ii ερμηνευτική ερώτηση και τότε οι δύο πρώτες υπό στοιχείο i ερμηνευτικές ερωτήσεις βαθμολογούνται η καθεμία με δέκα πέντε (15) μονάδες της εκατοντάβαθμης κλίμακας.

- II. Για την εξέταση των Αρχαίων Ελληνικών Κειμένων στη Β' τάξη και Αρχαίων Ελληνικών στη Γ' τάξη ως μαθήματα Θεωρητικής Κατεύθυνσης ισχύουν τα εξής:
1. Δίνεται στους μαθητές απόσπασμα διδαγμένου κειμένου 15-20 στίχων με νοηματική συνοχή και τους ζητείται:
    - α) να μεταφράσουν ένα τμήμα του 8-10 στίχων στη νέα ελληνική και
    - β) να απαντήσουν σε:
      - i. Δύο (2) ερωτήσεις ερμηνευτικές, που μπορεί να αναφέρονται σε ιδέες / αξίες / προβλήματα, στη στάση / ήθος / χαρακτήρα των προσώπων, στο ιστορικό / κοινωνικό / πολιτιστικό πλαίσιο της εποχής του έργου, στη δομή / σύνθεση του κειμένου, σε υφολογικά / αισθητικά θέματα, με βάση ολόκληρο το ανωτέρω απόσπασμα.
      - ii. Μία (1) ερώτηση ερμηνευτική που αναφέρεται σε τμήματα του από μετάφραση διδασκόμενου κειμένου, σε συσχετισμό με το παραπάνω εξεταζόμενο πρωτότυπο απόσπασμα. Σ' αυτή την περίπτωση δίνεται στους μαθητές σε φωτοτυπία το συγκεκριμένο μεταφρασμένο τμήμα.
      - iii. Μία (1) ερώτηση που αναφέρεται στο γραμματειακό είδος, στο οποίο ανήκει το κείμενο, στον συγγραφέα ή το έργο του.
      - iv. Μία (1) ερώτηση λεξιλογική - σημασιολογική (σύνδεση λέξεων αρχαίας και νέας, διατήρηση ή αλλαγή της σημασίας τους, οικογένειες ομόρριζων λέξεων, απλών ή σύνθετων, συνώνυμα, αντώνυμα).
  2. Δίνεται επίσης αδίδακτο πεζό κείμενο αττικής διαλέκτου 10-12 στίχων και ζητείται:
    - α) να το μεταφράσουν στη νέα ελληνική και
    - β) να απαντήσουν σε:
      - i. Μία (1) ερώτηση γραμματικής και
      - ii. Μία (1) ερώτηση συντακτικού.Κάθε ερώτηση του αδίδακτου κειμένου μπορεί να αναλύεται σε δύο υποερωτήματα, ανάλογα με το είδος των ερωτήσεων που χρησιμοποιούνται.
  3. Η βαθμολογία κατανέμεται ως εξής:
    - α) Η μετάφραση του διδαγμένου κειμένου βαθμολογείται με 10 μονάδες και του αδίδακτου με 20 μονάδες της εκατοντάβαθμης κλίμακας.
    - β) Κάθε ερώτηση βαθμολογείται με 10 μονάδες της εκατοντάβαθμης κλίμακας.
    - γ) Στις περιπτώσεις των διδαγμένων κειμένων για τα οποία δεν προβλέπεται από το Πρόγραμμα Σπουδών διδασκαλία από μετάφραση, δεν δίνεται στους μαθητές η υπό στοιχείο 1.β.ii ερμηνευτική ερώτηση και τότε οι δύο πρώτες υπό στοιχείο 1.β.i ερμηνευτικές ερωτήσεις βαθμολογούνται η καθεμία με δέκα πέντε (15) μονάδες της εκατοντάβαθμης κλίμακας.

Για την εξέταση των παραπάνω θεμάτων τόσο στο διδαγμένο όσο και στο αδίδακτο κείμενο μπορεί, ανάλογα με την περίπτωση και το είδος των διδακτικών στόχων που αξιολογούνται, να χρησιμοποιούνται διάφορα είδη ερωτήσεων.